

אנטישמיות מוסלמית

אתגר ודרכי תגובה אפשריות

ראש פרויקט: פרופ' עמנואל סיון

עורך: רמי טל

דצמבר 2009

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי
ירושלים, תש"ע

הקדמה

העוינות של העולם המוסלמי לישראל ולעם היהודי החריפה ברבע המאה האחרון. עוינות זו, אשר יש המכנים אותה "אנטישמיות מוסלמית", לא פסחה אף על מצרים וירדן, להן הסכם שלום עם ישראל. בין מגמות העל המשפיעות על העולם, ובו גם על ישראל ועל העם היהודי, יש לעליית כוחו של האסלאם הרדיקאלי משקל לא מבוטל. החשש מעליית כוחם של "האחים המוסלמים" בירדן ובמצרים מחייב את המשטרים במדינות אלה לתמרן בין שיקולים של שרידות השלטון ויציבותו לבין האינטרס שבשמירת השלום עם ישראל. על כן אנו עדים לגילויי יד רכה כלפי לחץ האופזיציה האסלאמית.

תופעה זו איננה יחודית למדינות ההסדרים עם ישראל, אלא היא רחבה ומקיפה את כלל העולם הערבי הסוני והשיעי, וכן מדינות איסלאמיות שבמזרח.

בתופעה זו של שנאת היהודים בעולם המוסלמי והסכנות הטמונות בה מתמקד מחקרו של פרופ' סיוון. הניתוח ההיסטורי חושף את שורשיה העתיקים של השנאה עד לתקופה המודרנית של המאות 19-20, עת חלה הידרדרות ביחסי מוסלמים-נוצרים, תחילה עם כיבוש חלק ממדינות המערב (צפון אפריקה) על ידי מעצמות נוצריות, ומאוחר יותר עם התפשטות הקולוניאליזם האירופי בכל רחבי המרחב הערבי והמוסלמי.

אין ספק שאת המאיץ העיקרי לעלייה בשנאת ישראל יש לראות בסכסוך הישראלי-פלסטיני אשר העצים את גלי העוינות, החל מהסתת המופתי הירושלמי בשנות ה-20 של המאה הקודמת, עבור דרך המרד הערבי, הקמת מדינת ישראל וההפסד הצורב במלחמת ששת הימים. כל אלה יצרו בעולם הערבי תסכול עמוק, שתורגם לשנאה כלפי ישראל והעם היהודי בכלל. שנאה זו פרצה את הגבולות של האסלאם הערבי והרחיקה לכת למדינות אסלאמיות שמחוץ לאזור, שאף לקחו את ההובלה בהבלטת הכיעור התרבותי-דתי-פוליטי המיוחס ליהודים וישראל, החתרנות והבוגדנות שמוצגים כטבועים עמוק באופי היהודי, עוד מתקופתו של הנביא מוחמד. שנאה זו התבטאה, בין היתר, בהכחשת השואה, והאשמת היהודים כי ניפחו את אסונם, או אף בדו אותו מליבם, כדי להצדיק את השתלטותם על שטח שהוא נחלה ערבית.

מערכת ההנמקה המשכנעת של פרופ' סיוון מובילה אותנו למספר מסקנות והמלצות חשובות.

הראשונה שבהן דנה בצורך להתמקד באנטישמיות המיוצרת בעיקר על ידי "האחים המוסלמים" וארגונים אחרים מסוג זה, המשטר הסעודי והמשטר השיעי באיראן. משמעות הדבר היא שעיקר הפעולה להורדת עוצמת השנאה צריכה להתמקד במאבק יחודי האופייני לכל מדינה ומדינה. אין כאן תופעה גלובאלית, הדומה לזו של ארגון "אל קאעדה". האנטישמיות והשנאה הן "לאומיות" במאפייניהן, והכלתן צריכה להיעשות על ידי התמקדות בכל אחת מן המדינות על מאפייניה.

ההמלצה השנייה נובעת מהראשונה, והיא מתמקדת על כן בצורך להקטין את השפעתם של "האחים המוסלמים" במזרח התיכון, במגרב ואף באירופה. תנועה זו על שלוחותיה, כגון החמא"ס, זכתה להתחזק ולגדול בהשפעתה בעיקר ברשות הפלסטינית במהלך שתי האינתיפאדות וכן עם תפיסת השלטון על ידי תנועת החמא"ס ברצועת עזה.

הבלטת הצורך בהעמקת לימוד היריבים והאויבים ושימוש במידע בדוק, אמין ורלוונטי, בצורה שיטתית ולא ספורדית, מבטיחים ניהול יעיל יותר של המאבק באנטישמיות. בהמלצה זו נכלל גם "דיאלוג של מאמינים", העשוי להתגלות כאפקטיבי בשל הבסיס האמוני המשותף הרחב הקיים בין גורמים מאמינים בקרב האסלאם והיהדות. במסגרת דיאלוג שכזה חשוב למקד את המאמץ בשירוש סטריאוטיפים שיש ליהודים לגבי מוסלמים ולמוסלמים לגבי יהודים. פיגועי ספטמבר 2001, שדחקו לפינה מוסלמים מתונים רבים, יכולים לשמש מנוח משותף להבנת מצבם של כל אלה המוכתמים כדקבוצה - כמוסלמים.

הידע הרב של פרופ' סיוון, מומחיותו והיכרותו את מורשת האסלאם לדורותיה וכן הבנתו לעומק את ההשפעה של הסכסוך הישראלי-ערבי, כל אלה יחדיו יצרו את התשתית הבסיסית החיונית לגיבוש ההמלצות לביצוע ולתגובה נגד מצב זה של רדיקאליזם אסלאמי, המתבטא בהעצמת שנאת היהודים למען השגת הישגים במישורים שונים של החיים. המלצותיו יוצרות בסיס איתן ומנומק לעשייה למען הקטנת העוינות והשנאה לישראל ולעם היהודי.

אהרן זאבי פרקש

נשיא המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

מבוא

נייר עמדה זה מבקש לתאר ולנתח את התופעה של שנאת יהודים בעולם המוסלמי, לעמוד על הסכנות הצפוונות בה ולהציע דרכי פעולה לשם סיכולה ו/או הקלת חריפותה. העבודה תדון:

1. במורשת העבר האסלאמי הרחוק והקרוב, נוכחותו האמפירית, השימושים הנעשים בו, וכן בהשפעתם של הסכסוך הישראלי-ערבי והתחייה המוסלמית כיום.

2. הדיאלוג התרבותי כגורם אפשרי לריכוך העוינות והשנאה.

3. בהנחה שלדיאלוג הנ"ל יש חשיבות מוגבלת, נבדוק את משמעויות העומק של שנאת היהודים, משמעויות שהן חיוניות לכל פעילות מושכלת נגד התופעה.

4. על סמך כל הנ"ל נציע דרכי תגובה אפשריות.

בסביבה החיצונית של העם היהודי, עולם האסלאם הוא כוח בולט. הוא מושתת על דת מונותאיסטית הדומה מבחינות רבות (למשל, עליונות ההלכה) ליהדות, אך כיום נוטה להיות עוינת לה, הגם שעוינות זו מרוככת ומתוקנת לא אחת ע"י שיקולים גיאואסטרטגיים של מקבלי ההחלטות בעולם המוסלמי (כמו למשל הסכמי שלום, או שיתוף אינטרסים בין מוסלמים סונים לבין יהודים נגד איראן והשיעה). עוינות זו ניזונה באורח ניכר מגל שנאה שעלה ברבע המאה האחרון, והקרוי בלשון התקשורתית "אנטישמיות מוסלמית".

גל זה, בעיקרו, הוא תופעה תרבותית-פוליטית הפועלת על "הציבור הפוליטי" בארצות האסלאם, כלומר אותו ציבור המתעניין בנושאים פוליטיים, שחלקו בכלל האוכלוסין מוערך בד"כ בין 10 עד 15 אחוז, רובם ככולם גברים המתגוררים בערים. "הציבור הפוליטי" כולל את שכבת תומכיו הפעילים של המשטר הקיים והקליינטים שלו, בבחינת אנ"ש = אנשי שלומנו (מה שקרוי באיראן "חודי" Khodi), וכן כוחות אופוזיציוניים פעלתניים, מנהיגיהם ופעילי השטח שלהם. אמנם המשטרים בעולם האסלאם הם סמכותיים, ומקבלי ההחלטות מונעים בעיקר ע"י שיקולי הישרדות המשטר ושיקולים גיאואסטרטגיים (שלעיתים מרכזיים, כאמור לעיל, את השנאה והופכים אותה לעוינות בעלמא, ואפילו לשיתוף-פעולה בפועל). אולם מרחב התמרון של המשטרים נתחם גם ע"י הזרמים ב"ציבור הפוליטי", על מנהיגיו הערכיים והקהילתיים, שהוא פחות או יותר זהה עם ציבור קוראי העיתונות, מאזיני וצופי החדשות ברדיו ובטלוויזיה וגולשי האינטרנט, כלומר מי שדנים ביניהם על משמעות התכנים המוצעים להם בתקשורת. בציבור זה עולות פריזמות שונות של הבנת המציאות והענקת משמעות לה, ולפריזמות אלה יש עומק תרבותי מסויים. פריזמות, מעצם טבען, גם מגדירות את "מה שלא יעלה על הדעת" ואת מי ש"הוא מוקצה מחמת מיאוס". לצערנו, יהדות ויהודים עלו באחרונה למעמד "מוקצה" כזה, ויחסי שלום ואפילו "קיום-יחד" עימם נוטים להיחשב כ"מה שלא יעלה על הדעת" בקרב זרמים חשובים בציבור הפוליטי, לרבות הממסדי. מצב זה יחריף עוד יותר אם כוחות רדיקליים יגיעו להגמוניה, אולי אף לשלטון,

כפי שקרה כבר באיראן, באפגניסטאן ובסודאן, או אם למשטר יש אידיאולוגיה החופפת בחלקה את זו של קנאי האסלאם (כבסעודיה). בארץ כסוריה, למשל, העובדה שבחברה האזרחית מתקיים תהליך אסלאמיזציה גורף, מציבה גבולות ליכולת התמרון של המשטר (החילוני במהותו) בווייתורים למען שלום עם ישראל ו/או בטיב היחסים עימה לאחר חתימת הסכם שלום.

יחד עם זאת יש לומר כי שני המשטרים שחתמו על חוזה שלום עם ישראל, מצרים וירדן, מתמרנים עד כה היטב בין שיקולים גיאו-אסטרטגיים לבין היענות (בעיקר סמלית והצהרתית) ללחץ האופוזיציה האסלאמית, כל שכן בעידן שבו הסכנה האיראנית עומדת בראש דאגתם. ירדן, למשל, רק הורתה לשגרירה בת"א לשוב לארצו בעת מבצע "עופרת יצוקה" והחזירה אותו לשם לאחר זמן קצר. מצרים לא עשתה אפילו זאת וביצרה לעצמה מעמד של מתווך בין ישראל לפלסטינים, עם שאמצעי התקשורת הרשמיים שפעו אהדה לתושבי עזה וביקורת חריפה על ישראל. גם סעודיה הסתפקה בהצהרות, בלא לפגוע בשת"פ שקט עם ישראל במסגרת "ברית הפרגמטיות" נגד איראן.

בצפון אפריקה הציבה שנאת היהודים החברתית גבולות לטיב היחסים שניתן לפתחם עם המשטרים בתוניסיה ובמרקו, והוא הדין בארצות דרום מזרח אסיה כפקיסטאן, מאלזיה ואינדונזיה.

במה שנוגע למדינת ישראל יש חשיבות, איפוא, לשנאת היהודים, מעבר למקומה בגיוס המוניים למאבק נגד ישראל בקרב אותם גורמים פעילים העויינים לסטטוס קוו, כגון איראן, חמא"ס, חיזבאללה. אולם יש לה חשיבות מסוג אחר ביחס לפזורה היהודית, בעיקר במערב אירופה, שם היא מהווה גורם מטריד, עויין, ולפעמים אלים, בייחוד ברמה הקהילתית-מקומית. עם זאת, חריפותו של גורם זה משתנה מארץ לארץ והיא עניין של תודעה מצבית ולא תודעת ליבה. החמור ביותר, כפי שנראה להלן, הוא המקרה הצרפתי, אבל אף בצרפת אין בשנאה המוסלמית משום חסם קריטי לאינטגרציה של היהודים בחברה. דומה שהמגבלות שיוצרת שנאת היהודים על האינטגרציה של ישראל באזורנו הן חמורות יותר.

בהוויה האנושית, כל מי שאומר "בעלי עומק תרבותי" – כלומר זיקה לתחום שבו קהילה קובעת משמעויות ומבצעת הערכות לגבי חבריה ושכניה (ע"פ הגדרתו המפורסמת של Robert Bellah) – אומר ממילא, בהקשר אסלאמי, יחס לעבר. ואכן ליחסים ההיסטוריים בין מוסלמים ליהודים יש משקל והשפעה על התבניות בפריזמות הנ"ל. המדובר גם בהשפעה אובייקטיבית-אמפירית, לאו דווקא מודעת, לזכרונות היסטוריים ששמרו על חיותם (למשל, המפגש הקשה בין הנביא מוחמד ליהודים בחצי-האי ערב), לדפוסי יחסים מימים עברו (היהודי כ"בן חסות" או כבן "דת הזועפת") וגם למניפולציה מודעת שעושים בזכרונות ובדפוסים אלה גורמים פוליטיים ותרבותיים כיום.

פרק א: ממצאים

1. בדומה לאנטישמיות האירופית המודרנית, כך גם שנאת היהודים המוסלמית המודרנית היא כשמה, מודרנית – כלומר תוצר של המאות 19-20 שנבנה על בסיס היסטורי ימי-ביניימי, אך עם תוספות ואיכויות שונות לחלוטין.

שנאת-יהודים באסלאם היא תולדה של המפגש בין שתי דתות מונותאיסטיות, תחילה בחצי-האי ערב ואח"כ ברחבי המזה"ת וצפון אפריקה שנכבשו בידי הערבים. המפגש בחצי-האי ערב הוא תולדה של מקריות היסטורית: למרות שמוחמד, נביא האסלאם, שאב חלק מתורתו משתי דתות הייחוד שקדמו לו והכיר בחובו למשה ולישו, הרי שמפגש בשר ודם היה לו רק עם היהודים, שהם המונותאיסטים היחידים שחיו בחצי-האי ערב באותה תקופה, בעיקר בעיר מדינה. עם הגירתו-בריחתו (הג'רה, 622) של מוחמד מעיר מולדתו, מכה, בה נרדף, לעיר מדינה, אליה נקרא כבורר ושליט, ניסה הנביא לכוון מערכת יחסי ברית עם שלושת השבטים היהודים בה. כבסיס לקבלת מרותו הציע להם ויתורים בענייני מצוות (ירושלים ככיוון תפילה, שבת כיום מנוחה, יום הכיפורים כיום צום), ושיתוף הפעולה אכן פעל כהלכה במשך כשנה וחצי, עד שקרס. על סיבות הקריסה יש לנו רק גרסה מוסלמית – היהודים בגדו בהתחייבויותיהם. (היהודים, שיצאו מנוצחים מן העימות המזוין, לא הותירו גרסה משלהם). ההתנגשויות האלימות הסתיימו בניצחון המוסלמים, גירוש שניים מן השבטים היהודים מחצי-האי והרג כל הגברים מן השבט השלישי ומכירת נשיו וילדיו של שבט זה לעבדות. מכאן ועד למות הנביא (632) הוגדרו היהודים תושבי ערב כאויבי האסלאם, ממש כמו הכופרים עובדי האלילים של מכה. ואכן, אותם פרקים של הקוראן שניתנו במדינה גדושים בפסוקי פולמוס נגד שני אויבים אלה יחדיו. מבחינה סגנונית, החריפות בפולמוס כנגד היהודים רבה מזו שנגד הנוצרים, שעימם היה הפולמוס עיוני גרידא (בבעיית השילוש, בן האלוהים וכו') ומכוונת גם לתכונות המיוחדות להם כקהילה. בין אלה בולטת בראש ובראשונה בוגדנות, ועמה גם פלגנות (נוסח פרשת "קורח", המסופרת אף בקוראן), כלומר שהם מקפידים הקפדת יתר על מצוות, בניגוד לאסלאם, שהוא לדברי הנביא, דת סובלנית ונינוחה, "דת האמצע", שאינה דורשת מן המאמינים מאמץ מוגזם. היות שמדובר בתקופה המכוונת של הדת יש למילים ולאירועים אלה משמעות טראומטית, בעלת הד ניכר לעתיד, בהתאם לאמרה המיוחדת למוחמד: 'כל היהודים דומים בהכרח לאחיהם מחצי-האי ערב'.

המפגש השני התרחש בארצות הכיבושים, שם היו היהודים רק מיעוט קטן מן האוכלוסיות הנכבשות, שרוב המונותאיסטים בהן היו נוצרים. המאמץ המיסיונרי המוסלמי העיקרי (בדרכי שכנוע וכפייה כאחד) הופנה אל אלה האחרונים, וכמובן שגם אויביו העיקריים של האסלאם מחוץ לגבולותיו היו הנוצרים בני האימפריה הביזנטית. אין פלא, איפוא, שעיקרו של הפולמוס התיאולוגי באסלאם נערך עם הנוצרות (כדוגמת הוויכוח מ-1398 שצוטט לא מכבר בנאום גרנסבורג של האפיפיור בנדיקטוס ה-16). אף-על-פי-כן, מיעוט לא

מבוטל מהפולמוס המוסלמי (בכתב ובע"פ כאחד) נערך עם היהודים, זאת משום שלמרות ההתנגשויות בעיר מדינה נשאר האסלאם נאמן לתפיסה כי היהדות היא בת ויכוח ראוי וגם חשובה, בהיותה דת מונותיאיסטית שקדמה לאסלאם ותרמה לו (הגם שהרבנים, לתפיסת האסלאם, סילפו את תורת משה כמו שהכניסיה סילפה את תורת ישו).

למפגש בארצות הכיבוש היה, אפוא, רקע היסטורי שלילי אך גם בסיס תיאולוגי חיובי. משילוב זה נוצרה תפיסה שהיו לה השלכות על מעמדם המשפטי של היהודים בארצות האסלאם. שלא כעובדי האלילים, הם לא הועמדו בפני הברירה "אסלאם או חרב", ומעמדם הושווה לזה של הנוצרים "בני חסות" (אהל אלד'מה) הנהנים על פי חוק ציבורי (ולא על פי פריבילגיות, כבמערב) מהגנה על חיים, גוף ורכוש; יכולים הם לקיים מנהגי דתם, אך כי לא בפרהסיה, אך אסור להם להפיץ את דתם ברבים (עונש מוות למי שמשכנע מוסלמי להמיר דתו), או לבנות בתי כנסת שגובהם מעל למסגדים שבסביבתם. את מעמדם כאזרחים מדרגה שנייה מאששים מס מיוחד (ג'זיה), ואיסור על כהונה במשרות בכירות בממשל, במערכת השיפוט ובצבא.

חרף כל המגבלות, ברור שאין ליהודים באסלאם אותו מעמד תיאולוגי שלילי מרכזי שיש להם בנצרות: בגידת כמה שבטים במוחמד אינה דומה כלל לרצח בן האלוהים. ואילו ההגנה על פי משפט המדינה מציבה אותם במעמד בטוח מזה שנהנו ממנו באירופה הימי-ביניימית, וכל זאת למרות טיעונים תיאולוגיים נגד היהדות כ"דת זועפת ונוקדנית", בניגוד לאסלאם, המתיימר לדגול ב"שביל הזהב", "דת האמצע" ו"חיה והנח לחיות". פולמוס תיאולוגי חריף הרבה יותר נערך באסלאם נגד הנצרות, שכמובן היוותה גם אויב מדיני וצבאי חמור לאין ערוך, למן ימי ביזנטיון ועד לקולוניאליזם המודרני.

בתחום האמונות והדעות נמצא תמונה די דומה: יש עוינות אך לא ממש שנאה ביחס ליהודים, והעוינות היא זו שקיימת לא בין שווים בכוחם (או כמעט שווים, כפי שייראו הנוצרים בעיני המוסלמים בעידן הצלבנים והרקונקוויסטה), אלא בין עליונים לתחתונים. לשון אחר, בוז והשפלה – לא שנאה. במרוקו יכוננו היהודים "אספל אל-סאפלין" (המושפלים שבמושפלים). כשהם מתוארים בפי נוסעים מוסלמים, מצטיירים היהודים בד"כ ככנועים, שקטים, משוללי-חרב להגן על עצמם. עם זאת, פוגרומים היו נדירים בתולדות האסלאם, כמו גם התאסלמות בכפייה (להוציא מרוקו ותימן בימה"ב ואיראן בסוף המאה ה-18). אמצעי בולט להשפלה הוא ההגחכה. ואכן, סיטואציות שבהן היהודים נמצאים במצבים מגוחכים חוזרות ונשנות בקבצים המיוחדים של התורה שבע"פ (חדית') שנקראו בשם אסראיליאת. הגיחוך משמש שם בערבוביה יחד עם אזכור מזימותיהם של היהודים נגד הנביא מוחמד בעיר מדינה. לא מקרה הוא שבסרטים מצריים ופרסיים העוסקים בימי הנביא מופיעים היהודים כבעלי קול דקיק וצפצפני – אמצעי מובהק להגחכה.

תמורת תשלום לשליטים ולממונים יכלו היהודים להשיג הקלות בנושאי סטטוס, שהתבטאו באי-יישום האיסור על רכיבה על סוסים, הדרישה לענווד תג בעל צבע נבדל על הכובע, וכיו"ב. ככל שביטחונם העצמי של המוסלמים היה רב יותר, כן נטו יותר להקלות; ואילו בתקופות תבוסה ונסיגה היו החומרות בולטות יותר. אולם ככלל מדובר כאן על

סובלנות ימי-ביניימית המוענקת על ידי קבוצה שלטת לקבוצה נשלטת, כאשר השלטת נחשבת מראש גם כבעלת מעמד תיאולוגי עדיף, ואילו לנשלטת יש מעמד נמוך אך לגיטימי מבחינת מהותה התיאולוגית. זה, אם כן, רקע פרובלמטי, אך לא טראגי, להתפתחויות בתקופת העת החדשה.

ברמה של התרבות העממית היו הרבה פולחנים משותפים (כמו פולחני קדושים) ליהודים ולמוסלמים סביב קברי שיח'ים או דמויות מיתולוגיות מעבר משותף (אליהו הנביא). יש גם עדויות על קשרים חברתיים. יוצאת מן הכלל בולטת היא איראן ששם – בהשפעת מסורות זורואסטרייות – נחשבו היהודים לטמאים פיזית ואסורים במגע (נ'א'סה). כן נאסר על יהודים לרשת שיעים אבל להיפך – מותר. יהודי שמתאסלם זוכה בכל הירושה. נאסר על שיעים לשאת יהודיות אלא בנישואין זמניים (נישואי מותעה), שהם סוג נחות ונצלני של נישואין.

דבר מכל אלה אינו מוליך בהכרח ממצב עניינים מורכב זה אל האנטישמיות המוסלמית החדשה, שהיא ילידת המפגש עם המערב והסכסוך הישראלי-ערבי. מצב העניינים הימי-ביניימי מספק לתופעה החדשה אבני-בניין (אך לא את כולן) וחלק מן הארכיטקטורה (אך לא את כולה, ובוודאי לא את תוויה הכלליים).

2. במאה ה-19, ראשית תקופת המעבר לעת החדשה בעולם האסלאם, חלה הידרדרות ביחסי מוסלמים-נוצרים. חלקים מעולם האסלאם (אלג'יריה, מצרים, תוניסיה) נכבשו על ידי מעצמות נוצריות, דבר שגרם לאובדן תחושת הביטחון העצמי של העולם המוסלמי בדבר עליונותו המובנית – אידיאולוגית, פוליטית וצבאית – שעליה הושתתה מדיניות הסובלנות לגבי אהל אלד'ימה (שרובם היו נוצרים). מעצמות אירופיות נוצריות, כגון צרפת, בריטניה ורוסיה, זכו גם ל"קפיטולציות" – זכויות אקס-טריטוריאליות שהעניקו לנתיניהן זכות שיפוט אקס-טריטוריאלי על-ידי הקונסולים שלהן, דבר שהוציא, בעיקר בערי סחר עיקריות, קהילות נוצריות שלמות מסמכות שיפוטה של השריעה, שיטת המשפט המבוססת על ההלכה הדתית המוסלמית. נוצרים רבים חוו גם שיפור במעמדם הכלכלי-חברתי כתוצאה משירותם כסוכנים מסחריים של אינטרסים אירופיים שחדרו לאזור. המתיחויות הרבות שנוצרו כתוצאה מההיפוך במעמדם זה של "בני החסות" לא נגעו ליהודים, משום שהם זכו ליהנות מהקפיטולציות רק כיחידים ולא כקולקטיב, ולא בנו לעצמם מעמד מיוחד בשירותן המסחרי של המעצמות הזרות. אולם עצם הרגישות של שליטים מוסלמים לפגיעה במעמד ה'ימה הביאה לא אחת לקפדנות-יתר ביישום הכללים, בוודאי כלפי אותם יהודים שלא נהנו מחסות זרה.

עם זאת, עצם המגע עם המערב הביא לכמה תמורות לרעה במעמד היהודים. באמצעות הכנסייה הקתולית והמיסיון שלה נפוץ רעיון עלילת הדם שחדר בעקבות "עלילת דמשק" (1840) ונסתפח אל הדימוי המסורתי בדבר תחבלנותם של היהודים. הקתוליות גם הפיצה את התפיסה בדבר הקשר העולמי בין "הבונים החופשיים" ליהודים, ואילו באמצעות כנסיות רוסיות ושלוחותיהן היווניות-אורתודוקסיות תחדור בסוף המאה עלילת הפרוטוקולים של

זקני ציון, ש"הסבירה" את הגלובליזציה המתקדמת של סוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20 כמזימה יהודית. אף פה התעשר נראטיב מסורתי – על בוגדנות היהודים מטבע בריאתם – במידע חדש המעודכן על פי מושגי הזמן. לעלילת הדם ולפרוטוקולים לא היו תוצאות שליליות בטווח המיידי, אך הן עתידות להופיע בטווח הארוך.

למרות כל זאת, בשום פנים אין לומר כי במאה ה-19 התערער מעמד היהודים באורח משמעותי. הרבה נותר עדיין מן הסובלנות המוסלמית המסורתית. ראייה לכך היתה פרשת דרייפוס שבה הגנו כמה מראשי ההוגים המוסלמים, ובהם רשיד רידא (רפורמטור סורי שפעל במצרים, מאבותיהם הרוחניים של "האחים המוסלמים"), על חפותו של דרייפוס. אם באה הפרשה ללמד על משהו, טענו רידא ואחרים, הרי זה על צביעותה המהותית של תרבות המערב וצרפת "הנאורה" בכללה: תרבות זו דוגלת להלכה בחופש הדעה ובשוויון לכל, אבל מפלה לרעה מיעוטים מדוכאים.

3. המאיץ העיקרי שהביא לשינוי דמותה של שנת ישראל היה הסכסוך הציוני-ערבי, שפרץ לתודעה עם הצהרת בלפור והביא לעימות אלים רציני במרד הערבי של 1936-1938. שינוי הדמות כרוך היה בשינוי תדמית מכורח הנסיבות. היהודים, שנחשבו בני מוות (אולאד אלמות), פחדנים לא לוחמניים וכפופים, הוכיחו יכולת שימוש באלימות, יכולת לגיט תמיכה בינלאומית בעולם הנוצרי (שנראה עד אז כמתעניין בנוצרים בלבד), וכל זאת במאמץ קולוניאלי לא צפוי שהתמקד בארץ מוסלמית רווית זיכרונות היסטוריים.

הפובליציסטיקה האסלאמית נדרשה לא אחת לנושא זה בשנות ה-20 וה-30 של המאה הקודמת, אבל בהתחשב במאורעות האדירים שעברו על עולם האסלאם – תבוסת האימפריה העותמאנית, ביטול הח'ליפות, הקמת המדינות החדשות, לא היתה לשאלת פלסטין בולטות רבה מעבר למעגל של ארץ אלשאם (סוריה הגדולה), היחידה המנהלית העותמאנית אליה השתייכה פלסטין עד תום מלחמת העולם הראשונה. בסופו של דבר ועניין, עדיין ניצבו הפלסטינים לבד במערכה והם גם שתרמו לשינוי בדמות היהודים.

המופתי הירושלמי, חאג' אמין אלחוסייני, הוא שהעמיד במוקד את כיבוש ירושלים בידי היהודים כסכנה על-אסלאמית, מעין חידוש של מסעי הצלב למען בית מקדש שלישי – דרמה שהומחשה באורח אלים במאורעות 1929. ואילו המחנך הפלסטיני עזאת אלדרוזה העלה מנבכי ההיסטוריה התנ"כית את האובססיה היהודית עם כיבוש הארץ, האכזריות שבה נהגו בני ישראל להילחם בעמים הכנענים שישבו בה, שהם, לטענתו, אבותיהם של הפלסטינים. אכזריות זו הסבירה, לדעתו, את הצלחתם בשימוש באלימות ודרכה את השחצנות (ע'טרסה) המאפיינת את יחסם כ"עם בחירה" לכל שאינם מבני דתם. אם תחתונים הופכים עליונים בפלסטין, הרי זה משום שמהיותם חדורי תחושת עליונות אימננטית מגלים כך היהודים המושפלים – עד כה – את אופיים האמיתי. דרוזה ואחרים חפרו ומצאו במדינת' (תושבע"פ של האסלאם) את הסוגה של האסראיליאת (דברי ימי היהודים) המלאה באגדות ממוצא יהודי, על מעללים מתקופת התנ"ך כמו גם על ניסיונות של מומרים יהודים לאסלאם (כגון כעב אל-אחבאר) להחדיר רעיונות יהודיים אל דתם

החדשה, ובהקשר זה מצאו כר נרחב למזימותיהם. את הרקע ההיסטורי הזה תגברו בעזרת סיפורי הפרוטוקולים, "הבונים החופשיים" ואגדת הרוטשילדים, אשר באו להסביר כיצד "דת מפוזרת בקצוות ארץ" מגבשת לעצמה גיבוי בינלאומי נרחב למזימותיה האכזריות.

לנושא ירושלים היה תפקיד חשוב בגיוסו של הכפר הפלסטיני לתודעה לאומית למאבק ביהודים, אך השפעתו מחוץ לגבולות המנדט לא היתה רבה, למרות הקונגרס הפאן-אסלאמי שהתכנס להגנת ירושלים (1931). הוא הדין במרכיבים אחרים של "הקשר היהודי – בונה חופשי" שחתר להשתלט על "קודשי האסלאם וארץ הבחירה שלו". אפילו בקרב "האחים המוסלמים" ראו בכך יותר בבחינת אמצעי עזר פדגוגי, או כדברי מייסדם המצרי, חסן אלבנא, "גם מחנה (צרה, מבחן) וגם מנחה (מנחה, מתנה)" – במובן זה שהדבר בא ללמדנו לאיזה שפל תחתיות שקע האסלאם בשל חטאי מאמיניו. עדיין לא נוצרה, כנראה, איבה שוצפת דיה על מנת שתבטל גם הרגשת שותפות אנושית וזיקה לערכים אוניברסליים. רוב העיתונות המצרית הביעה בשנים 47–1945 את הזדעזעותה ממחנות המוות שהלכו ונתגלו, אף כי חלקה ראתה בכך בעיקר הוכחה נוספת להידרדרותה של תרבות המערב. עמדה זו של המצרים שונה במובהק מזו של העיתונות הפלסטינית, שאמנם לא הכחישה את השואה אך ייחדה לה מקום מועט יותר, ובעיקר הביעה את חששה מן השימוש הפוליטי המתוחכם שיעשו הציונים באסונם של בני דתם לקידום ההשתלטות על א"י.

4. המפץ הגדול בא בשנת 1948: טריטוריה אסלאמית נפלה בידי כופרים יהודים; רוב האוכלוסייה ברח או גורשה; ארבעה צבאות ערבים נחלו מפלה מול אויב שנראה זעיר וחלש. היה כאן היפוך סדרי עולם היסטורי – יהודים נלחמים ומנצחים – ונוצר דיסוננס קוגניטיבי. כדי להסביר את הדיסוננס נזדקקו להסבר מזימתי: סיוע מעצמות הכרוכות זו בזו (בנוסח ה"פרוטוקולים של זקני ציון") והשימוש בהטעיה צבאית או דיפלומטית (גלגול של תיאוריות הבוגדנות מימי מוחמד במדינה).

העלייה בעקומת האנטישמיות התבטאה מיידית בבידוד חברתי גובר של יהודים בארצות ערב, בכמה גלי פרעות ואף בגירוש (עיראק, תימן ומאוחר יותר – מצרים). כך התלכדו יסודות עתיקים וחדשים למקבץ חדש הממוקד ב"ישות הציונית" ובעלי בריתה, בני דתה בעולם. ומה שהיה עד כה בעיקרו רגשות בוז התחלף בשנאה שעוצמתה כעוצמת "השואה" (נכבה – כפי שכונתה המפלה במלחמת פלסטין), ששימשה גם כאבן בוחן, כפי שתשמש גם ב-1967, לפגמים ולחולשות של כלל החברות הערביות. יחס בוז מסורתי הפך, אפוא, לתחושת השפלה, מעורבת באובדן ביטחון עצמי.

התנועה הפאן-ערבית, ובעיקר נושאי דגלה, המשטרים הפופוליסטים-צבאיים שצמחו על חורבות כישלון 1948, הפכה לנושא העיקרי של האנטישמיות בשנות ה-50 וה-60. אולם חרף היותה ביסודה מוכוונת-עתידי וחילונית, הרבתה התנועה להשתמש גם במרכיבי עבר אסלאמי, לרבות במסורות המובאות ע"י פרשני הקוראן על יחסם הסרבני והבוגדני של היהודים למוחמד, כדי להעניק לאיבתה מעמד, עומק והמשכיות היסטוריים. עם זאת נשאר ממד אסלאמי זה משני, אחד בלבד ממאפייניה של הקומיה (לאומיות פאן-ערבית)

במסגרת מאבקה זה, שזירתו פלסטין ואדמתה (נטניה), המתנהל כחלק ממאבק כלל-עולמי בכוחות האימפריאליזם, אויבי הקידמה, הפיתוח וחיסול הנחשלות. הקשר "עולם שלישי" זה הוא המארג בו משתלבת הפאן-ערביות משנות ה-50, ועל כן קל היה לה לקבל את נושא הקשר האורגני בין היהדות ומזימותיה לבין הקפיטליזם הבינלאומי (הטקסט של קרל מארכס על שאלת היהודים הפך לטקסט יסוד). ושוב: אכזריות היהודים טיפוסית לאימפריאליזם ויש בה מימד של אופי קיבוצי, כנאמר על ידי מוסרי המסורות המוסלמיות ופרשני הקוראן. פעילה במיוחד בהפצת רעיונות אלה הייתה תעשיית הסרטים המולאמת במצרים של גמאל עבד-אלנאצר. היא הדגישה בסרטים על תקופת הנביא את המוטיב של תאוות-הבצע היהודית, נוסח שיילוק, ואת נטיית היהודים לזימה ולהפקת ממון ממנה (אפילו אבות סוחרים בבנותיהם) – מוטיבים שאינם מצויים בקוראן. אבל חשובה מזאת היא המשטמה הנסתרת והמתוחבלת שהם מייחסים ליהודים של מדינה במגעם ומשאם עם הנביא ושיתוף הפעולה שלהם עם אנשי שבט קורייש, אויביו בנפש. עלילות אלה מצאו חיזוק בכמה סרטים המפארים את לוחמת הגרילה המצרית נגד ישראל, המתוארת גם כארץ בה היהודים מארצות ערב הפכו לעובדי כפייה.

מלחמת 1967, שהיתה נקודת מפנה שנייה בתולדות הקונפליקט, ראתה גם את ראשית ירידתה של הפאן-ערביות ככוח-נושא אידיאולוגי-פוליטי ראשי בעולם הערבי. אופייני הוא שלא בשמה ביקש אנוואר אלסאדאת את הצידוק למאבק אלא בשם האסלאם, כאשר פנה לחכמי אלאזהר שהעניקו לו פתוה (פסק-הלכה) על פי המשפט המוסלמי. עידן הכוחות החברתיים באסלאם הפוליטי החל, במובן זה שהאג'נדה, סדר היום, וסדר העדיפויות, נגזרו מעתה מן הדת ובעיקר מכוחות מהפכניים ואופוזיציוניים שבה. כל האחרים נמצאו מגיבים עליה, מושפעים ממנה או מסגלים עצמם (לפחות את מינוחם, אם כי לא תמיד את עמדותיהם) אליה.

ככלל, התולדה העיקרית של עידן האסלאם המתעורר היא ראיית היחס ליהדות ולציונות לחלוטין כמקשה אחת (מה שלא היה כן לפני 1948) ובעיקרו – המאבק אסלאם-יהדות כמלחמת דת כלל-עולמית רבת דורות שהגיעה עתה לשיאה, בעוד אויבי האסלאם נהנים גם מגיבוי ארבע מעצמות-העל ותרבותן החודרת לכל (ע'זו פכרי – אימפריאליזם רוחני): מהוליווד ועד אינטרנט, מכוחות צבא פולשים ועד לאינטרסים כלכליים גלובליים. תפיסת-על זו חדרה אפילו לחוגים שמרנים ומקורבים למשטרים, מאינדונזיה עד אפריקה, ואינה רק עניין ערבי, אך היא נפוצה בעיקר בחוגים מיליטנטים-קנאים (לאו דווקא אלימים) בארצות הליבה שמאפגניסטן עד מרוקו, וכן בקרב מהגרים מוסלמים באירופה (אצל אלו במיוחד על רקע של היעדר אינטגרציה וקנאה ביהודים המצליחנים). המהות השלילית של היהדות מטבע ברייתה נתפסת עתה כגורם לקונפליקט, ולא הקונפליקט הוא זה שמצדיק עוינות ליהודים.

אולם הפרדוקס הוא שמכלול התכונות השליליות המיוחסות ליהדות (בין שהן באות ממקור מוסלמי ובין שלא) שליטות בעיקר לא בקרב קנאים אלימים, לא באותם חוגים קנאים הדוגלים ב"יישום השריעה" כמזור לכל חוליי האסלאם, אלא דווקא בפרט בקרב אלה שעיקר פועלם הוא דעווה (תעמולה, חינוך, פעולה סוציאלית), בין אם הדבר נובע מעיקרון

(דחיית אלימות) או מאופורטוניזם (כלומר, חשש מתגובת השלטון). *העוונה* הזאת זולגת לזרמים שמרניים ומסורתיים שאינם עוינים למשטרים, אלא דווקא תומכים בהם.

קנאים ג'יהאדים, לעומת זאת, נטו בשנות ה-70 עד ה-90 לשלם מס שפתיים לאיבה לישראל וליהדות, אך בשכיחות נמוכה יותר מאשר אנשי *העוונה*. הם הדגישו בד"כ (אפילו בימי נאצר וסאדאת) כי "האויב הקרוב", כלומר שליטי מדינותיהם, הם האויב העיקרי, ואל פלסטין והיהודים יש לפנות רק בשלב מאוחר יותר, לכשירחיב. (מכלל זה הוצאו פגיעות בתיירים יהודים, שלשיטת אנשי *העוונה* הם מעשים רצויים, משום שהם מזיקים גם לכלכלת המשטר). מלחמת הדתות חשובה רק ביחס לטריטוריה של מדינת הלאום ממנה באה הקבוצה הלוחמת הספציפית. (ברור שהקנאות הג'יהאדית השיעית מושפעת במיוחד מן הקשר ההדוק ביו ישראל ומשטר השאה, קשר שהיה מושא להתקפותיו של ח'ומייני כבר בתקופת גלותו).

אולם אין להקל ראש ביעילותם של גורמי *העוונה*, הן במגע בין-אישי, בין באמצעים קוליים וחזותיים או וירטואליים. אלה יוצרים מסד איתן שיש לו חפיפה ניכרת עם עולמם של לוחמי הג'יהאד מזה, והמגזר השמרני-מסורתי (והשלטוני) מזה.

מכאן מסתבר אופיה המהפכני של תודעת *אלקאעדה* שהתפשטה בעשור האחרון. זו מבקשת ליצור אוונגארד עולמי שזהות חבריו (גולים, מתנדבים, מהגרים) היא אסלאמית בלבד, והיא באה למקם את מירב מאמציה בטריטוריה זו או אחרת, לפי הנסיבות, ומושתתת על עקרון ריכוז המאמץ. המסגרת הבינלאומית היא זו של מלחמת דתות (אסלאם נגד יהדות ונצרות), כמעין גלגול מודרני של מסעי הצלב לעידן הגלובליזציה. בכל הסבר של התרחשויות, ויהא רחוק ביותר מפלסטין, מופיעה היהדות העולמית כמרכיב פעיל, קל וחומר לגבי ארצות שמתגוררים בהן מיעוטים יהודים.

המרכיבים היחידים של התנועה הג'יהאדית הבינלאומית בהם יש התמקדות על ישראל והציונות (להוציא בסיסי *אלקאעדה* במחנות הפליטים בדרום לבנון), הם אלה המתאפיינים במגמות אפוקליפטיות, כגון חסידיו של אבו מחמד אלמקדסי (חכם דת ממוצא פלסטיני היושב כיום בכלא בירדן, לשעבר מורו הרוחני של אבו מוסעב אלזרקאווי), או חסידי הווהאבים-הסעודים של שיח' סלמאן אלעודה, הצופים תהליכי מלחמת גוג ומגוג טרם בוא *המהדי* (המשיח), שבהם גיע הג'יהאד למאבק איתנים נגד ארה"ב כמו גם נגד ישראל. הם עסוקים מאד בחישובי קיצין לגבי מאבק זה ובסימנים וביאורים המבשרים על בואו. עד כה אין חשים בהשפעתם הריאלית. בקצה השני (הלא-בינלאומי) של המנעד. בג'יהאד בולטת אובססיה אסלאמית אנטי-ציונית ואנטי-יהודית, בעיקר בארגון חמא"ס השואב בעיקר מן המאגר ההיסטורי האנטי-יהודי ומעשיר אותו שיטתית בפרשנות הקוראן ובספרות *המדית'* על תולדות היהדות (*האסראיליאת*), בעיקר כדי להוכיח את שחיתותה הבסיסית של היהדות, שהיא העילה למאבק על פלסטין. היום מאבק זה הינו גולת הכותרת של הג'יהאד לשחרור האסלאם מעולה של מתקפת ההשתלטות של תרבות המודרנה, כלכלתה ועליונותה הצבאית על דאר אל-אסלאם (העולם המוסלמי). הקשר בין *דעווה* לעשייה ג'יהאדית בנושאי מוטיבציה ברור, אפוא, ובולטותה התקשורתית של עשיית חמא"ס

מציגה אותה כגורם חשוב בגיוס חברים לג'יהאד בכללו (אם כי לאו דווקא נגד יהודים) בקרב אוכלוסיות מהגרים מוסלמים במערב.

התמורה העיקרית שחלה באנטישמיות של *הדעווה* בשני העשורים האחרונים היא עלייתה של הכחשת השואה (והגדרתה כ"כזב מחודש" ו"מזימה ענקית" האופייניים ליהודים הרמאים מטבעם). אמנם נסיונות להכחיש ו/או למזער את היקף השואה עלו כבר בתנועה הלאומית הפלסטינית בשנים 1945–48 כחלק מהניסיון לנטרל את גיוס דעת הקהל העולמית על ידי הציונים למען העלייה לא"י והקמת מדינה יהודית. אולם באותה עת היה גם זרם חשוב בדעת הקהל הערבית, ובראשו אינטלקטואלים מצרים בולטים (כגון טהא חוסיין ותופיק אלחכים), שהביע זעזוע מהיקף השואה וחמלה על קורבנותיה. רק בראשית שנות ה-50, בעקבות ההלם של מפלת 1948, החלו פושטים בדעת הקהל הערבית ספקות על היקף השואה וזעם על "ניצולה הציוני" בידי הציונים. ביטוי חד לכך נתן הדיפלומט והמלומד הלבנוני דר' שרל מאליק בנאום בוועידת בנדונג (1955). עלייתו של נושא ניצול השואה, ניפוחה ופיברוקה כביכול, הואצה על ידי משפט אייכמן (1961–60) והתקרבות הכנסייה הקתולית ליהדות בוועידת הוותיקן השנייה (1965–62). שני האירועים נתפסו בדת הקהל הפאן-ערבית כנצחונות לא הגונים של היהדות וחיזוק למדינה הציונית, המבתרת את האחדות הערבית עם שהיא מפיצה כזבים מעוררי חמלה בעולם הנאור-כביכול. בשנות ה-80 קיבלו תימות אלה חיזוק אדיר ע"י המידע המדעי כביכול שסיפקו מכחישי שואה במערב אירופה כגון גארודי, רוק, פוריסון ואירווינג, שכתביהם תורגמו מייד לערבית. הייתה גם השפעה סובייטית בכיוון של מזעור השואה, אשר ניכרת, למשל, בעבודת הדוקטורט של מחמוד עבאס (אבו-מאזן) במכון המזרחני של אוניברסיטת מוסקבה (1992).

הרעיונות וההנמקות עברו עד מהרה מן הספרות הפאן-ערבית אל הספרות האסלאמיסטית, שנטלה מידה את ההגמוניה התרבותית והפוליטית. האכזריות, הבוגדנות ואהבת התרמית שמוצאים האיסלאמיסטים ביהדות מימי מוחמד – באו כאן לידי ביטוי מחודש. (סקרי דעת קהל שנערכו באחרונה בקרב הפלסטינים בשטחים, כמו גם בקרב ערביי ישראל, מורים על שיעור ניכר של הדוגלים בדעה כי היקף השואה הוא מוגזם ו/או של כאלה המסרבים להאמין בכך. אין בידינו להשוואה סקרים משנים קודמות, לכן אין לדעת על מגמת התהליך, אך מכל מקום, התופעה מדאיגה).

פרק ב': בין איבה לדיאלוג

אין ספק שהאנטישמיות המוסלמית פורחת ומשגשגת, בעיקר בפזורה האירופית, אך גם בציבורים מוסלמיים המעורבים בסכסוך הישראלי-פלסטיני (ראש להם – הפלסטינים, אך גם בירדן ולבנון). בארצות מוסלמיות אחרות התופעה קיימת ומתרחבת, אך עומקה ועוצמתה הריגושת פחותות יותר (להוציא בתקופות של אלימות מתוקשרת). כלל דעת הקהל פחות מעורב בה בהשוואה לציבורים מיליטנטיים, וגם אלה אינם עסוקים בה ביום-יום, אם כי סטריאוטיפיים אנטי-יהודיים מתרבים ככל שעובר הזמן והופכים לבנאליים, מובנים כמעט מאליהם. ירידת הסולידריות הפאן-ערבית בשני העשורים האחרונים תורמת אף היא להתפתחויות אלה.

כתופעה חמורה ותוקפנית מחייבת האנטישמיות הזו פעולה נגדית, יזומה ותקיפה, בבחינת "דע מה שתשיב". אולם עד כמה ניתן ללוות תגובה כזו ב"עוצמה רכה" (soft power) של התקרבות ודיאלוג?

יש להדגיש כי הממצאים שנפרשו קודם לכן הם חמורים, אם כי לא בנוסח הקודר והמוגזם המופיע אצל מכונים מסוימים לחקר האנטישמיות, עיתונים רודפי סנסציות והנהגה קהילתית. אין לפקפק באותנטיות של תחושות הדאגה והפסימיות שמשדרים המנהיגים הללו, שמבטאות נכונה את תחושת קהלם, אולם גם תחושת כנות יש לראות בהקשר המתאים; והקשר זה הוא היסטורי-דינאמי ואינו בנוי על עוינות מהותנית (בנוסח "ישמעאל עוין לישראל מאז ומעולם").

חלק מהממצאים – כגון שיעקר הבעיה אינו מונח בזרם הקיצוני של אלקאעדה אלא ב"אחים המוסלמים" ובבנאליזציה של אנטישמיות בקהלים מסורתיים – סותר, בניגוד לאינטואיציה, היקשים מקובלים בנוסח: ככל שמוסלמי קיצוני יותר בדעותיו, כך הוא גם יותר אנטישמי. ולכך יש השלכות על דרכי פעולה אפשריות.

יתר על כן, אולי התמונה קודרת מעט מדי מפני שאיננה מביאה בחשבון שתי תופעות: מחד גיסא, הופעתה של ביקורת פנים-ערבית ופנים-מוסלמית על תופעת האנטישמיות (והכחשת השואה), אשר פונה לאותו "ציבור פוליטי"; ומאידך גיסא, התפתחותו של דיאלוג בין-דתי.

הביקורת העצמית על אנטישמיות ערבית-מוסלמית כתופעה חולנית ומדאיגה מבחינת אדישותה של החברה לזכויות אדם אוניברסליות והעלתה כבר מיד לאחר מלחמת ששת הימים על-ידי הוגים מעטים כגון הפילוסוף הסורי השנוי במחלוקת צאדק ג'לאל אלעט'ם. אולם היא הפכה לזרם של ממש רק בשנות ה-90, בעיקר אצל פובליציסטים ליברלים (מקצתם מארכסיסטים לשעבר) כגון הלבנוני חאזם צאגיה, התוניסאי צלאח בשיר (שניהם חיברו במשותף את הספר "מדרייפוס ועד גאורדי"), הפלסטיני יאסר עבד רבו, הסורי יאסין אלחאג' צאלח, העיראקי כנעאן מכיה, המצרי מחמד עבד אלמונעים סעיד ודומיהם – כולם אישים מן השורה הראשונה, שלרשותם עומדות במות חשובות (כגון היומון "אלחיאת", היומון "אלאהראם", הרבעון "סיאסה דוליה").

רובם רואים באנטישמיות התגלמות של היבטים שליליים, קסנופוביים, בלאומיות הפאן-ערבית (או לחילופין באסלאם המודרני). באסלאם האפולוגטי או בלאומיות הערבית חדים מאוד הם רגשי הקנאה והסלידה, ועל כן, לטענת המבקרים שהוזכרו, "האחר" נראה כאילו הוא הרע בהתגלמותו, רשע מטבע מהותו וברייתו. שניים מאתרי האינטרנט המוסלמים הליברליים, אלאואן ו-שפאפ אלשרק אלאוסט, מוקיעים בשיטתיות גילויי אנטישמיות. בית ההוצאה של אלסאקי (ביירות ולונדון), שיש לו רשת הפצה טובה, מפרסם לא אחת יצירות עיתונאיות והגותיות ברוח זו.

אולם בסופו של חשבון זהו (עדיין?) זרם קטן, אליטיסטי בסגנון ובתוכן, נעדר השפעה ניכרת על "הציבור הפוליטי", ובוודאי שאין לו השפעה על תקשורת ההמונים.

נפח פעילות גדול ובולט יותר מייצר הדיאלוג הבין-דתי, בעיקר הנוצרי-מוסלמי, שמסיבות מובנות התפתח במיוחד לאחר פיגועי ה-11 בספטמבר 2001. בצילם של הסכסוך הישראלי-ערבי ועליית המתחים במערב אירופה התפתח דיאלוג דומה יהודי-מוסלמי.

ניתן לצפות מן הדיאלוג לתפוקות הבאות:

1. לפוגג את השפעותיהן של התעמולה והפולמוס, לסלק סטריאוטיפים ומשפטים קדומים.¹

2. להפחית (אם לא להסיר) פחדים הדדיים, לסלק כשלי תקשורת, ליצור אווירה של אמון הדדי ולפתח דרכים בונות ליישוב סכסוכים.

3. בכל הסכסוכים הבין-קבוצתיים, מה שעומד על הפרק הוא הזהות, מיתוסי היסוד והנראטיבים שמספר כל צד לעצמו על עצמו ועל ה"אחר". על כן עצם ההקשבה למיתוסים ולנראטיבים של הצד השני, והתגלית שהללו אינם אחידים אלא מגוונים, הינן בבחינת תנאי הכרחי ליישוב סכסוכים.

האם תפוקות אלה אכן מושגות, ואם כן – עד כמה?

אפילו חסידים אופטימיים של הדיאלוג מודים שהתוצאות עד כה אינן מלהיבות. הן רחוקות מלענות על משאלתו של ד"ר דוד רוזן, מנושאי הדגל של הדיפלומטיה הבין-דתית, הטוען כי אם אין רוצים שהדת תהיה חלק מהבעיה, היא חייבת להיות חלק מהפיתרון, וכי שילוב קונסטרוקטיבי של מנהיגות דתית חיוני במלחמה נגד דעות קדומות.

יש להודות שהיקף הפעילות והתמדתה, למרות האכזבות, מרשימים למדי, בעיקר במערב אירופה, אם כי מצד שני ניתן לטעון שזהו בבחינת "הילד המנסה לסתום באצבעו חור סכר מול גלי שיטפון"

הרי מפה סכמאטית של מבחר יוזמות:

¹ פרק א' מלא דוגמאות מן האסלאם. דוגמא לגישה יהודית מקבילה הנסמכת על תפיסה של מהות האסלאם ר', Bat Ye'or, The Dhimmi, 1985.

יזמות מוסדיות: ועידות פסגה בינלאומיות:

מפגשים של מנהיגים דתיים בעלי מעמד בינלאומי בתוספת אישים בעלי מעמד מוסרי, דתי ומדיני (כגון אלי ויזל, אלן פינקלקראוט, הרב הראשי לישראל אליהו בקשי-דורון, שי'ח אלאזהאר טנטאווי, הפילוסוף מחמד ארקון וכיו"ב). מטרתם היא להראות לתקשורת ולקהל המאמינים. הדחף ליזמות אלה גבר מאוד לאחר פיגועי 11.9.2001 ונתגלם בוועידת אלכסנדריה – מקום בעל ערך סמלי של דיאלוג תרבותי מהעולם העתיק – בינואר 2006. בעקבותיה באו אחרות, ובהן "הקונגרס העולמי של אימאמים ורבנים למען השלום" (מארס 2006), "ועידת קזחסטאן" (ספטמבר 2006) ו"מפגש אלכסנדריה" בינואר 2008. הן התאפיינו במאות משתתפים ומשקיפים, נאומים נמלצים ונרגשים בשבח הפלורליזם וההידברות, הצהרות סיום מעורפלות הנוטות לטשטש ניגודים, ובעיקר לטשטש את העובדה שהמיעוט – אם זהו באמת רק מיעוט – המיליטנטי מצית את דמיון המאמינים, באסלאם בפרט, והשיג הגמוניה במובן של קביעת סדר יום במרחב הציבורי. היח"צנות היא כמעט חזות הכל, כנהוג בוועידות בינלאומיות, ואין דיאלוג של ממש, הגם שלמפגשים במסדרונות יש ערך מוסף של גילוי "האחר" ו/או תחזוקת יחסים עימו.

לחולשות אלה נספחו אחרות: דגש מופרז על תיאולוגיה, הנובע מהדגם של הדיאלוג הפנים-נוצרי והנוצרי-יהודי, והעובדה שרוב המנהיגים הדתיים המוסדיים חשודים בעיני חלק ניכר מהמאמינים, ולא בהכרח המיליטנטים שביניהם, כמשת"פים סתגלנים של המשטרים. פגמים אלה חוזרים ומופיעים ביזמות לדיאלוג בין דתות ואמונות, שניזומו, ללא ספק מתוך כוונה טובה, ע"י סוכנויות של הממשל הפדרלי בארה"ב, אונסק"ו והאיחוד האירופי. בקיצור, רוב מהומה על לא מאומה. לטווח הארוך, המשקע הציבורי חלש ביותר.

יזמות מוסדיות: ארגונים יהודיים ומלכ"רים דתיים

בהתחשב ברגשות המרירות והקנאה הנפוצים באסלאם כלפי היהודים החליטו מנהיגים קהילתיים רבים שלא להשקיע את משאביהם המוגבלים בדיאלוגים, ולערוך מפגשים עם מנהיגים מוסלמיים רק כדי לצאת ידי חובה, ובאורח לא סדיר. צודקים אמנם אלה האומרים שיש כאן *self-fulfilling prophecy*, אבל אין להתעלם מהשיפוט הרציונלי שמפגינים מנהיגי הקהילות, לאור הניסיון המאכזב של ועידות בינלאומיות וחוסר הנכונות הרגשית של בני עדתם "להושיט את הלחי השנייה". לפיכך נעשה מאמץ מתמיד מסויים לקיום דיאלוגים ע"י מוסדות-על כגון AJC בארה"ב, Board of Deputies בבריטניה, CRIF בצרפת, אבל התמדתו מותנית בכל מקום בקיומו של קומץ "משוגעים לדבר" המתעייפים עד מהרה. המקום היחיד בו נעשה מאמץ שיטתי הוא בקנדה, שם מדגישים המוסדות היהודיים יצירת בריתות עם פעילים מוסלמים בשאלות ציבוריות כלליות (הומופוביה, נישואי "גאים", אימוץ) שבהן נמצא בסיס ערכי משותף לפעילות ציבורית מוכוונת-תוצאה (שינוי הצעות חוק למשל), הנובעת מהנחות מונותיאיסטיות משותפות. בכל המקרים הנושא הוא התנהגותי-הלכתי ולא תיאולוגי, כיאות לאופיין של היהדות והאסלאם המקדימות "נעשה"

ל"נשמע" ומעדיפות שריעה והלכה על פני תיאולוגיה, שלא כנצרות, שעיקרה בוויכוחים על עיקרי אמונה, בין תוך-נוצריים ובין ביחס לדתות "אחרות".

תוכניות חינוכיות

חינוך אמור להיות אמצעי עיקרי להפחתת משפטים קדומים, טענות ומענות. אין פלא שהושקע מאמץ מבוזר ניכר בארצות השונות במפגשי בני נוער, תוכניות העשרה חינוכיות, חילופי תלמידים בין בתי ספר, מפגשים בין מקצוענים (בעיקר מחנכים) ו/או שכנים. רוב התוכניות אינן מתוכננות באורח מקצועי ואינן מתואמות ברמה הארצית. יוצא מכלל זה מכון אנה פראנק (אמסטרדם) שהעמיד תוכניות מקצועיות, בכמה שפות, אשר לגביהן נתבצעו הערכות מקצועיות עונתיות שיטתיות שאיפשרו לבדוק את ערכן והשפעתן. דוגמא אחרת ברוח זו היא "נווה שלום" בישראל, אבל זו יוזמה הממוקמת בהקשר אחר – הסכסוך הישראלי-ערבי – שלא זכתה לחיקוי, למרות שהערכות מקצועיות הצביעו על כך שהיא מסייעת להפחתת סטריאוטיפים גזעניים. ברור שרק מפגש בין-אישי בין אוכלוסיות (כגון נוער) מוסלמיות ויהודיות, שכרגיל אינן נפגשות, יכול לצמצם דמוניזציה ודימויים פשטניים, אבל לא זו בלבד שהפעילות החינוכית בנידון אינה מספקת, אלא שמאורעות חיצוניים ומתקשרים (האינתיפאדה, תקריות אלימות במערב אירופה וכיו"ב) משפיעים בה בעת באורח שלילי, שלא לדבר על הסתה ע"י קנאים דתיים הנמשכת כל הזמן, בטפטוף מתמיד וארסי.

יוזמות מקומיות – מוסדיות

ברמה מוניציפלית עלו כפורחות יוזמות רבות, בעיקר בצרפת, בעיירות ופרברים שבהן יש ריכוזים יהודיים ומוסלמיים גדולים (ורוב תושביהן היהודים באו מצפון-אפריקה עם מורשת לא קלה של חוויות וסטריאוטיפים). בלטו בנידון מארסיי, Sarcelles – 1 Creteil (שתיהן פרברים של מעמד בינוני-נמוך ב"מעגל החיצוני" של פאריס). ההצלחה בסיכול עוינות ובגיבוש יחסי שכנות טובה, בפרט על רקע תקריות בין-בני-נוער בראשית האינתיפאדה השנייה, נבעה מכך שהנציגות משני הצדדים (חברי מועצת העיר, מפקדי משטרה) פעלו מול מנהיגים אותנטיים ולא פורמליים; בכמה מקרים נטלו חלק אפילו רבנים ואימאמים, חלקם פופולריים במיוחד. כמופת לכולן משמשת יוזמת Marseilles-Espérance שנבעה מראש העיר עצמו, שהעמיד אותה כמוקד לזהות העירונית הבנויה על דו-קיום. הנימוקים לכך הם גם ברוח השכנות הטובה וגם ברוח אחוות הדתות המונותיאסטיות. בזכות זאת לא נגעו "מהומות הפרברים" בשלהי 2005 במארסיי בכלל, וביחסי קהילות יהודיות ומוסלמיות (הגרות במעורב) בפרט. דוגמא נוספת היא פרבר Bagnaux שליד פאריס בו הצליחו יוזמות שכנותיות (בסיוע עובדים סוציאליים) ליצור הידברות מסודרת, אשר מנעה התפרעויות בעקבות הרצח האכזרי של בן הפרבר, אילן חלימי (פברואר 2006).

קבוצות דיאלוג ביוזמה מלמטה – GRASSROOTS

הללו מרובות רק בישראל, אך כאן היסוד הדתי והאתני מעורבים לבלי הכר. הן מצליחות כללית אצל ערביי ישראל יותר מאשר אצל תושבי השטחים, קרוב לוודאי משום שאצל האחרונים תחושת הדיכוי ומרירות החיים שולטת ומעכירה כל חלקה טובה. גם בישראל ההצלחה גדולה יותר ככל שיש מטרה קונקרטית למפגש (טיפול בילדים נכים, מעמד האישה, בעיות סביבתיות וכד'). על פי רוב, שני שלישים מהמשתתפים הן נשים, אולי משום שיכולת האמפאטיה מפותחת יותר אצלן. להצלחה בולטת זכו קבוצות המורכבות מנשים בלבד, מה שמוסבר, בין השאר, ע"י כללים אורתודוקסיים בשתי האוכלוסיות, המונעים עירוב המינים.

בתפוצות יש תופעה דומה של יוזמות מקומיות אך ברובה היא מיוסדת על בסיס אמוני: למשל צופיים וקבליסטיים, קבוצות עיון, (בד"כ של גברים העובדים יחד על טקסטים מקודשים), קבוצות סטודנטים. המימד הפוליטי והאזרחי אף הוא נעדר בד"כ מיוזמות מסוג זה.

בד"כ לא נעשו בדיקות לאורך זמן (longitudinal) לגבי שינויים בסטריאוטיפים כתוצאה מן המפגש (יוצאים מן הכלל מכון אנה פראנק באמסטרדם ונווה שלום בישראל) ולכן אנו נשארים בתחום ההתרשמות גרידא. בוודאי שזה יותר טוב מלא כלום. במקרים מסויימים, למשל להרגעת רוחות אחרי תקריות או מהומות במערב אירופה, עצם מניעת חזרתן של תופעות שליליות קיבוציות הוא הישג חשוב. עם זאת, יש לציין שחלק ניכר מן היוזמות אינן מאריכות ימים, והן נוטות להיות קיקיוניות, כפי שניתן לצפות מכל עשייה וולונטרית. יתרה מזאת, ההקשר האתני-תרבותי הכולל של כל מדינה קובע את ערך היוזמות להידברות. בצרפת החילונית, שבה הדוברים בשם האסלאם הם בד"כ חילונים שמקצועם פילוסופיה או פסיכיאטריה, מה הערך שיש לדיאלוג עם משכילים יהודיים? אנשי הדת (מתונים כקיצונים) הם שוליים בשתי הקהילות. באנגליה, לעומת זאת, בה יש יחס חיובי לפלורליזם דתי, יש ערך מסויים למפגשים בין-דתיים. כך למשל מקיים Leo Beck College (המוסד להכשרת רבנים ליברליים בלונדון) מפגשים קבועים בימי א' בין חניכיו לבין חניכי "הסמינר להכשרת אמאים" של הג'מעה אלסלאמיה. מפגש טיפוסי מתחיל במשחקי פינג-פונג בין החניכים ועובר לדיון משווה על "הלכה ושריעה" (נושא מוצלח, כי כאן, ולא בפילוסופיה החביבה על הצרפתים, באמת נפגשות שתי הדתות).

כמסקנת ביניים: יש בנושא זה יותר סימני שאלה מאשר ממצאים עובדתיים בדוקים. אולם כמובן שעם כל הספקות, אסור שייבלמו יוזמות לפיתוח מערכות קשרים בין-אישיים ובין-קהילתיים. אם לא יועיל, בוודאי לא יזיק, ולפעמים אפילו יועיל מאוד.

דיאלוג מעניין ומועיל יותר מתרקם כבר בין אלפי הפונים מאיראן עצמה (ומן הפזורה האיראנית) לבין אתר האינטרנט בפרסית של "יד ושם"; התכתובת מגלה עניין עמוק ופלורליסטי בשואה וביהדות. עניין דומה עולה מן התגובות לאתר "יד ושם" בערבית, שנפתח בינואר 2008.

יחסים כלכליים

הדיאלוגים בהם עסקנו לעיל בנויים על חילופי מלים וקונצפטים. אולם יש בהחלט להביא בחשבון גם חילופי סחורות ושירותים, בעיקר בין חברות יהודיות (ובמידת מה גם ישראליות) וחברות מוסלמיות.

בעולם הערבי ובדרום מזרח אסיה, הדבר חשוב לא רק ליצירת אינטרסים משותפים אלא ובעיקר ליצירת עולם מושגים משותף, זאת בייחוד משום שהסוחרים מהווים בעולם האסלאם שכבת נכבדים בעלי השפעה (ווג'הא wujaha). לא במקרה גילו לאחרונה אנשי עסקים סעודים, המודאגים מסכנת ההגמוניה האיראנית, עניין ביצירת פתרון כלל אסלאמי שיקנה חסות לאזור "האגן הקדוש" בירושלים בשיתוף עם הרבנות הראשית והוותיקן. אנשי עסקים במרוקו, תוניס וקטאר השקיעו מאמץ ניכר בפיתוח היחסים הטרם-דיפלומטיים בין ארצותיהם וישראל. התחלות מסויימות בכיוון זה מצויות בהשקעות של חברות יהודיות במאלזיה ובאינדונזיה, אם כי אי אפשר לומר שהן נושאות כבר פרי מבחינת מארג יחסים בין החברות האזרחיות.

פרק ג': משמעויות

חומרת הממצאים שהועלו בפרק א' קוראת לאסטרטגיה פרו-אקטיבית ואולי אף אגרסיבית משהו, אבל כדי לעצב אסטרטגיה יש להבין לאשורן את משמעויותיו של המצב הנוכחי והצפוי, על ריבוי פניו. יודגש – המצב הנוכחי. **אין מדובר במאבק ציביליזציוני, אין מדובר באיזו איבת נצח תיאולוגית הנובעת כביכול מן הקוראן, מיחסי מוחמד ויהודי ערב או מהסטטוס של הד'מה** (dhimma – בני חסות) שהיה ליהודים, סטטוס שהוא לכשעצמו עבר תהפוכות עפ"י מקום וזמן (ראה פרק א'). יש הוגים ופובליציסטים מוסלמים המשתמשים בטיעון "המאבק הציביליזציוני", אך זהו פעלול רטורי-תעמולתי. אין לו כל בסיס עובדתי.

1. המשמעות החשובה ביותר היא counter-intuitive, כלומר נראית על פניה כנוגדת את השכל הישר. הזרם הרדיקלי ביותר בתנועה האסלאמית, זה שהתגלמותו הארגונית הראשונית הייתה **אלקאעדה**, התפוגג והתפצל בעקבות המכה הקשה שהוכה הארגון באוקטובר-דצמבר 2001 לכמה זרמי משנה ובעיקר לקבוצות אוטונומיות למחצה (*ג'מאעאת*), רובן על בסיס טריטוריאלי בעולם האסלאם ובפזורה. אולם גם עתה נשאר לזרם של אלקאעדה מכנה משותף מוצק, המתבטא בהיותו כלל-אסלאמי (ניהול המהפכה בהתאם לאסטרטגיה לגבי המצב של האסלאם מבפנים וכלפי אויביו מבחוץ, שבראשם ארה"ב), חוצה-לאומים (transnational) ואפילו אנטי-לאומיות המדינה (*וואטנייה* Wataniyya) ולא רק, כמו בזרמים רדיקליים פחות, רק אנטי-קומיה (פאן-ערביות). זהו חידוש גדול, שכן מדינת הלאום נחשבה בעבר בעיני קנאי האסלאם לשלב מעבר כמעט הכרחי לחידוש אחדות מדינית מוסלמית, ומכל מקום, ראשוני הזרם הפחות רדיקלי, שנוסד במצרים ע"י סייד קטב בשלהי שנות ה-50, ראו בו ישות מושרשת הנהנית מזיקת ההמונים, מנאמנותם ואפילו מאהבתם. אלקאעדה טוענת כי פולחן מדינת הלאום הוא סוג של עבודת אלילים מודרנית (כדברי משחק המילים החביב עליה *וואטנייה = וית'ניה*), ממש כמו רדיפת הבצע הקפיטליסטית, הרציונלית, הליברלית וכו' – אלילים המרוקנים את חיי המוסלמים מכל תוכן. ומוסלמים בפזורה על אחת כמה וכמה אסור שיתאגדו על בסיס מוצא, אלא שעליהם להדהות ולהתארגן כ"*מוסלימון*" או "*מואמינון*" (מאמינים). כלל זה קל היה להחילו בפזורה, ששם ממילא התקרבו המהגרים והגולים אלו לאלו ונחשבו מוסלמים ע"י הסביבה, אולם גם בארצות האסלאם נוצרה הווייה, בראש וראשונה בקרב גדודי המתנדבים למלחמה באפגניסטן (מ-1980), בבסיסי העורף בפקיסטן, ואח"כ בקרב המתנדבים לצ'צ'ניה, בוסניה וקוסובו (ועתה בעיראק) שחוויתם וזהותם היא כלל-אסלאמית, וחוויה זו השפיעה גם על ארגונים מקומיים (למשל במצרים ובסעודיה) שנספחו לאלקאעדה. ה"רכש" האחרון בא מאלג'יריה – מדינת הלאום המגובשת ביותר, שנולדה ממלחמת שחרור. ארגון GSPC (ג'מאעה מוסלמית לתעמולה ולג'יהאד) הצטרף לאלקאעדה והפכה לתנועה לוחמת לשחרור המגרב כולו. באחרונה יש סימנים לתופעה דומה בלב, תימן וסומאליה.

באידיאולוגיה וחוויה כאלה – שיש להדגיש, מתייחסות רק לעולם הסוני – האויב החיצוני העיקרי הוא תרבות המערב ושלוחותיה הצבאיות והכלכליות, ובראשה ארה"ב. ישראל היא בעלת-ברית קטנה, אם גם מרגיזה. ובעיני חסידי אלקאעדה במגרב אין להשוות את סכנתה של צרפת – שלוחתה האובייקטיבית של ארה"ב – לסכנת היהודים, הקטנה ממנה. גם נושא פלסטין, הגם שנשפכת עליו רטוריקה רבה, אינו הופך אובססיה. אימאן אלט'ואהרי – מס' 2 ב-אלקאעדה – חוזר ומדגיש כי זו בעיה משנית "שיגיע יומה" וכרגע (לפני 2001, כמו גם אחריה) יש מחוזות אחרים בעולם המוסלמי המספקים הזדמנות טובה יותר לפעולת אגרוף-המחץ של מתנדבים מוסלמים, מבסיס איתן (קאעדה צולבה) המצוי בשולי העולם המוסלמי. בין אלה ניתן למנות את אפגניסטן, צ'צ'ניה, בוסניה וסומליה, מדינות כושלות (failed state) או ישויות שאינן מדיניות (non-state). כוחה של ישראל, אגוז קשה לפיצוח, הופך את פלסטין לפחות מושכת לאסטרטגיה שלהם. הוסף לכך שהכוח האסלאמי הפלסטיני העיקרי, חמא"ס, הוא בעל אוריינטציה ווטנית עזה, ומבקש לשחרר את פלסטין וליישם בה את השריעה, ולוחם ב'תירוצים כלל-אסלאמיים' לאי-עשייה, והרי לך פלסטין כיעד משני או פחות מזה.

לא ייפלא איפוא שבבדיקת תוכן כמותית שערכנו בשיטת "כריית דעות" (Opinion Mining) נמצאה בפרסומי אלקאעדה שכיחות נמוכה של תימות אנטי-ישראליות אנטישמיות, וכמעט לא הכחשת שואה. נכון שמיד מזכרת העובדה שמייסד אלקאעדה, ד"ר עבדאללה עזאם, היה ירדני ממוצא פלסטיני (בשומרון), אך מודגש שזהותו חוצת-הלאומים עוצבה במלחמת אפגניסטן.

אצל תנועות רדיקליות בנוסח ג'ומאעאת ג'האדיות (ווטניות) לשחרור מצרים, סוריה וכיו"ב נמצאה שכיחות גדולה **פי חמישה** של תימות אנטי-ישראליות ואנטישמיות. ואילו בתנועות רדיקליות השואפות ליישם את השריעה במדינתם באמצעים ליגאליים (בין שהתייאשו מהג'האד נגד המדינה התקיפה ובין ששללו אלימות מלכתחילה) נמצאה שכיחות גדולה **פי שישה**. אמנם "האחים המוסלמים" במצרים אינם ששים להתנדב היום (שלא כמו ב-1948) לג'האד בפלסטין, אך הם וקהלם (שהעניק להם חמישית מן המושבים בפרלמנט בבחירות נוב'–דצ' 2005) מבינים ללבם של חמא"ס, רואים בו מופת, כואבים את ענותה של פלסטין ומשתמשים בטרגדיה שלה כדי לגייס עוינות נגד ארה"ב – "השליטה בפועל של מצרים". בארגונים רדיקליים בפזורה שאינם מזרם אלקאעדה נמצאו ממצאים דומים. "המלחמה נגד הטרור" אינה זהה, איפוא, למאבק באנטישמיות העולמית.

2. שנייה בחשיבותה בין המשמעויות היא **מגמת האסלאמיזציה (או התיאולוגיזציה) של הסכסוך הישראלי-ערבי** בדור האחרון, אשר הופכת את האנטישמיות המוסלמית, הן בשיעה והן בסונה, לבת-ערובה של הסכסוך. תחילתו של התהליך במפלת 1967 וסמלו היה **בפתווה** (פסק הלכה) שנתנו העלמאא (חכמי הדת) של אלזאהר ב-1968, לבקשת נאצר, שהעמיד את "שחרור בכוח של האדמות הכבושות" כאקט של ג'האד – לא רק כיישום השריעה אלא גם כאקט בעל מימד טרנסצנדנטלי. **לתחייה הדתית בישראל, שראתה בנצחון**

"אתחלתא דגאולה" וחזרה למקומות מקודשים, היה בעולם המוסלמי אפקט מהופך של מראה (mirror image) ובין שתי תנועות התחייה הדתית, המוסלמית והיהודית, נוצר קשר של היזון חוזר. אולם הממסד הדתי נרתם גם מרצונו באחרית ימי נאצר ובראשית ימי סאדאת להדגשת המימד הדתי בקונפליקט והסתייע לכך בנושא נפילת ירושלים בידי היהודים, שאכן עורר זעזוע אותנטי בעולם האסלאם, מה גם שכל אקט של התנועה הגאולית-אמונית בישראל נתפס כמאשש טיעון זה. מה שהיה סכסוך ציוני-פלסטיני או ישראלי-ערבי החל לובש מימד של יהדות נגד אסלאם. פרשיות יחסי מוחמד עם היהודים בחצי האי ערב, נושא ה'מה' ותפקיד היהודים באחרית הימים הפכו לנושא בולט בתעמולה וברשת החינוך, לרבות סדרות חינוך בצבא המצרי בהכנה למלחמת אוקטובר 1973.

אולם את הדחיפה העיקרית לאסלאמיזציה הביאה התחיה המוסלמית - בין שהיא רדיקלית, שמרנית או מיסטית (צופית Sufi) - ברחבי המזה"ת ואפריקה, שמשנות ה-80 התפשטה גם למערב אירופה. האימפקט החמור ביותר התרחש בציבור הפלסטיני שהונהג עד אז בידי תנועה חילונית, היא **הפתח** (שאף בה היה זרם אסלאמי בהנהגת אבו-ג'האד). אפילו פתח עברה אסלאמיזציה, כפי שמתבטא בעליית "הג'האד האסלאמי" מ-1984 ואילך. אבל התופעה האדירה ביותר התחוללה בתנועת "האחים המוסלמים" (אלמוג'מע) הפלסטינית, שעד אז התעניינה רק בטיהור המידות בתוככי החברה.

מאמצע שנות ה-80 עלה בקרב "האחים" דור צעיר, שחתר לראות בסכסוך עם ישראל את העדיפות הראשונה. מחשש מאובדן דור אקטיביסטי ואידאליסטי זה לטובת פתח (או הג'האד האסלאמי) שינתה ב-1987/8 הנהגת "האחים" (בראשות שיח' אחמד יאסין) את טעמה. כך קם חמא"ס, שהעמיד את השמדת ישראל כמצווה מוסלמית בסיסית, שהיא גם תגמול הוגן לפשעי היהדות נגד האסלאם במהלך ההיסטוריה. התרומה החשובה של תפיסה תיאולוגית זו היא "הכורח ההיסטורי בהיעלמות ישראל" (כשמו של ספר פופולרי הנפוץ בתנועה) - תפיסה שמעניקה ביטחון שהמאבק יסתיים בהכרח בניצחון, למרות שהדרך לכך תהיה רצופה קשיים, ויהיו בה עליות ומורדות. חמא"ס הפך, בזכות האינתיפאדה הראשונה, לדגם חיקוי לכלל התנועות הסוניות בעולם, ועוד יותר מזה - כאשר התחילו פיגועי התאבדות.

הכתבים של "האחים המוסלמים" גדושים במובאות ואמירות על אופיים של היהודים, הבנויים על פסוקי הקוראן ומקושרים להתייחסות כלפיהם לאור המצב בהווה. מאפיינים אלה בונים סטראוטיפים, כגון שהיהודים נהגו בכזב ובכחש כלפי מוחמד, ועל כן ניתן להסיק כי כאז כן היום, יהודים לא יכבדו הסכם שלום, לא יתפייסו ולא ישלימו, וזאת משום שאופיים של היהודים מונע מהם לחיות בשלום עם זולתם. מה שהיה נכון על שבטי *בנו נדיר, בנו קריזה* ו-*בנו קינוקאע* בעיר מדינה מימי מוחמד, נכון היום לגבי ישראל.

מן הקוראן למדים "האחים המוסלמים" גם על הבוגדנות והערמומיות שאיפיינו את יהודי חצי האי ערב, ומספר נחמיה הם למדים על כפיות טובתם של היהודים, שלמרות הנסים אשר העתיר עליהם האל, הם הוסיפו לחטוא ולמרוד בו. הדבר מלמד שהיהודים אינם עם נבחר אלא זכו בחסד אלוהים לזמן מה, ובסופו של דבר נענשו כיאה לשחיתותם המוסרית.

לקח דומה נלמד מסיפור המרגלים: אלוהים הבטיח ליהודים את ארץ הקודש אך הם היססו ונמלאו פחד – לבבותיהם לא היו מלאי אמונה. הם ביקשו לקבל את הארץ על מגש של כסף, ועל כן נענשו ונשלחו למדבר לארבעים שנה..

סכנתם של היהודים, שאך תגבר אם ייחתם עימם שלום, נובעת משליטתם בכלכלה ובתקשורת העולמית ובעיקר האמריקנית, מחתירתם להרחבת שליטה זו ומתרומתם להפצת תאוות בצע בעולם כולו (והמוסלמי במיוחד). יש למנוע את הנורמליזציה בין ישראל לערבים על מנת כדי למנוע חדירה חשאית וחלחול של התרבות הישראלית, מהותה המושחתת ושליטתה הפוליטית בכל אתר.

בשיעה היה המהלך שונה במקצת. מ-1979 מצויה השיעה המהפכנית בשלטון באיראן. עמדת השיעה כיום זהה לזו של המשטר האיראני, החדור אידיאולוגיה אנטי-אימפריאליסטית ברוח העולם השלישי. זיקתו של המשטר האיראני לפלסטין הייתה אותנטית – בוודאי משום שישראל שיתפה פעולה עם השאה והבולשת הפוליטית שלו (סאוואק), אך בעיקר שימשה כלי מניפולטיבי לביצור הגמוניה שיעית באזור ולניגוח המשטרים הסוניים, המשתפים פעולה עם ארה"ב (וחלקם גם עם ישראל). מלחמת לבנון הראשונה והשנייה החריפו את התופעה, שהתגלמה בסיסמה "מטהרן לירושלים ומשם למכה" (מקום מושבו של המשטר הסוני השנוא ביותר על השיעה). ברור שכאן הקונפליקט מוטמע בתימות שיעיות על טומאת היהודים, בגידתם במייסד השיעה עלי אבן טאלב וכו'.

בתעמולה האיראנית משחקים גורמים קלאסיים של שנאת יהודים, כגון תאוות בצע וגניבה, המאפיינים היהודים מאז ומעולם; שדידת פלסטין מבעליה החוקיים היא רק דוגמא אחרונה לכך. טיעון זה מצוי לא רק בפיו של איתוללה ח'מנאי אלא אפילו בהתבטאויות ח'אתאמי ורפסנג'אני ב-2003 בשבחו של היטלר בגין השמדת היהודים.

מדוע שונאים את היהודים? התשובה האיראנית היא כפולה. מחד, היהודים מקרינים כוח ונוכחות בולטת, ומאידיך מספריהם המעטים משדרים פגיעות. ההצלחה היהודית מעוררת סקרנות לגבי כוחו של "שבט עולמי" זה, ובה בעת מעלה חשדנות לגבי מזימות יהודיות המנהלות את העולם. ואכן, "הציונות העולמית" מוגדרת כאויב מס' 1 של איראן ואילו ישראל רק כאויב מס' 4, לאחר ארה"ב (מס' 2) ובריטניה (מס' 3). דירוג זה עולה מבדיקת שכחויות סטטיסטית, במתודה של "כריית דעות" (opinion mining) שביצענו לגבי כלל נאומיו ודרשותיו של המנהיג האיראני, עלי ח'מנאי.

כל אלה נסמכים על עוינות מסורתית ליהודים, של השיעה שהייתה הרבה פחות סובלנית מאשר הסונה ששלטה באיראן עד 1501. עם זאת, ראוי לציין שגם מיעוטים אחרים סבלו תחת השושלת השיעית הראשונה, הצפונית (1722-1501). השיעה מדגישה הפרדה בין מאמינים לשאינם מאמינים, ומבטאת זאת במושגים של חוסר טהרה. לכן מוסלמי שיעי אינו רשאי לשאת אישה לא מוסלמית. היהודי, היות שאינו טהור (ג'ס) אינו רשאי לשתות מים מכוסו של מוסלמי ואינו רשאי לגעת בירקות בשוק. לא במקרה עמדו אנשי הדת בראש המאבק נגד הענקת שיוויון זכויות ללא מוסלמים בזמן המהפכה החוקתית (11-1906).

המהפכה האסלאמית החריפה את העוינות, שכן היא ראתה בישראל את מוקד המאבק העולמי באימפריאליזם הפוסט-קולוניאליסטי ושרת ראשי של ארצות הברית. ואכן אחמדיניג'אד אינו הראשון הקורא להשמדת ישראל. איאתוללה ח'מנאי קרא להשמדתה כבר ב-2000 ושנה לאחר מכן חזר על כך הנשיא הרפורמיסטי ח'אתאמי בראיון ל-CNN, וברוח דומה התבטא פוליטיקאי מתון-יחסית אחר - רפסנג'אני, ששימש פעמיים כנשיא וכיו"ר הפרלמנט ועתה מכהן כיו"ר מועצת האפורופסות העליונה. רפסנג'אני הביע צערו על כך שהיטלר לא השלים את מלאכת השמדת היהודים, שהייתה מוצדקת משום שכוונה כנגד השליטה הציונית באירופה. המשותף לכולם הוא התפיסה מבית מדרשו של ח'ומייני על המאבק העולמי בין העולם השלישי לקולוניאליזם, שישראל היא ראש-חץ שלו ועל כן ראויה להשמדה. רפסנג'אני הוא טיפוסי לדיכוטומיה ביחס לישראל: ישראל מתמרנת את ארה"ב ובריטניה, ובה בעת היא עצמה זעירה ומלאכותית. כל אלה לקוחים מהתקפתו המפורסמת של ח'ומייני על ישראל בספרו "הממשלה האסלאמית" שבו, יש לציין, הדגש הוא על ישראל ולא על היהודים. (רק בנושא אחד חל שינוי יחסי לטובה. לפי תועמלני המשטר, היהודים כבני דת, אינם טמאים; מי שטמאה היא היהדות העולמית המאורגנת החותרת להשתלט על תבל ומלואה).

פופולריזציה של רעיונות אלה מתבצעת בעיקר באמצעות הטלוויזיה הממלכתית האיראנית, על ידי סדרות דרמטיות מעין-דוקומנטריות, המראות מעשי זוועה של צה"ל באזרחים פלסטינים או "ממחישות" בדרמה היסטורית את הציונות כמשתפת-פעולה עם הנאצים. בסדרות דוקומנטריות מודגשת המזימה הציונית להשתלט על איראן ו/או על העולם (למשל בסדרה ה"מוכיחה" כיצד השתלטו הציונים על הוליווד).

ברמה המעין-אקדמית מתבצעות פעולות לאישוש הטענה על הכחשת השואה בפיקוח יועצו של אחמדיניג'אד, מוחמד עלי רמין. רמין הוא גם מי שארגן בנובמבר 2008 (כתשובה לבחירת אובאמה?) את הוועידה בטהרן שכותרתה "השואה - שקר קדוש של המערב". בעשור האחרון מתחילה איראן להפיץ רעיונות אלה בקרב מהגרים מוסלמים במערב אירופה, שרובם ככולם סונים. כך למשל הוקם ב-1999 בעיר ברמן אתר מושקע בשפה הגרמנית - Muslim Markt, בעריכתו של yavuz ozoguz, תורכי שיעי, בעל תואר ד"ר להנדסה מטכניון גרמני, המתמחה בתעמולה אנטי-קתולית, אנטישמית ואנטי-ישראלית.

רעיונות מסוג זה שמצאנו בתנועות הסוניות האמורות מתפשטים מן "האחים המוסלמים" (ולצורך העניין כולל המונח את חוגי מפלגת AKP שבשלטון בתורכיה) גם אל חוגים צעירים אחרים בקרב הממסד המוסלמי, למשל ג'מעייית עלמאא אלאזהאר, גוף שעמד בין השאר כמקור השראה למערכה בנושא הקריקטורות של מוחמד והמפיץ בשיטתיות רעיונות אנטישמיים במצרים, בניגוד לעמדתו המתונה של שיח' אלאזהאר אלטנטאווי. באירופה שלטה מגמה זו בארגון גדול כמו UOIF בצרפת (התומך אפילו בדרשנים "עצמאיים" משולחי רסן כגון Hassan Iqoussen), BMA (איגוד המוסלמים הבריטים) בבריטניה ו"מפלגת השחרור" (חזב אלתחריר) בבריטניה ובאיטליה. העובדה שארגונים כאלה פועלים לא אחת בברית עם ארגוני שמאל (ברית ירוק-חום-אדום), בין השאר בנושאי הכחשת שואה, סולידריות עם פלסטין ("המדוכאת") או חרם על ישראל, מגדילה את סכנתם.

3. לפנינו, איפוא, "תודעת ליבה" כלומר, אמונות יסוד ותפיסות עולם המונחלות מדור לדור שבהן היהודי נתפס כ-:

1. **עויין לאסלאם** מראשית ימיו.

2. **מתוחבל**, ערמומי, בן בלי אמן ו**בוגדני**.

3. בן **דת זעפת, פדנטית וקפדנית**, בניגוד לאסלאם שהיא "דת האמצע" ו"שביל הזהב", דת סובלנית ונינוחה.

שלושה יסודות אלה הם תרומתו של העבר, ונובעים בעיקר מן הפולמוס של מוחמד עם היהודים בערב. יסוד היסטורי אחר, היהדות כדת של "אספל אל-סאפלין" (מושפלי המושפלים) שהתייחס בהיסטוריה הטרומ-מודרנית למצב היהודים כבני חסות, ירד בחשיבותו בשל שינוי הנסיבות הרלוונטיות לזמן נתון, ונדחק ל"תודעה מצבית", כלומר, עמדות ורגשות ביחס לסוגיה הספציפית שהם תלויי זמן ומקום. הוא מופיע בעיקר אצל מהגרים מוסלמים במערב, שם הוא מונגד למעמד הנחות של היהודים בארצות האסלאם.

אל שלושת יסודות אלה נספחו בתודעת הליבה שלושה יסודות שהם תרומתו של הסכסוך הישראלי-ערבי:

a. **ע'טרסה (שחצנות)** היהודי כמי שחרג ממעמדו ההיסטורי המושפל ותפס מקום דומיננטי שאינו מגיע לו, חדור נפיחות וחשיבות עצמית, שואף לשלוט בכל אתר ובעיקר במוסלמים.

b. **היהודי כשליט אלקודס**, כלומר העיר השלישית בקדושה באסלאם (תפיסת חמא"ס על פלסטין כארץ הקודש אף היא "תודעה מצבית", אבל היא וריאנט פלסטיני-מקומי) שאינו מקובל ברחבי העולם המוסלמי.

c. **היהודי האכזר**, מתעלל באזרחים, נשים וילדים, יסוד שעלה בעיקר החל באינתיפאדה הראשונה, אך מקורו בתפיסותיו של הפלסטיני עזאת אל דרווזה, ויסודותיו הונחו כבר בתקופת הפצצות העומק במצרים ב-1969-1970.

בצד כל אלה חדרו לתודעת הליבה יסודות מן האנטישמיות האירופית, בין ישירות ובין באמצעות הנוצרים המזרחיים.

4. **הפרוטוקולים של זקני ציון** והמזימה העולמית; חשובה בעיקר כהסבר לתבוסת המוסלמים מידי ישראל, המעוררת דיסוננס קוגניטיבי. יסוד זה משתלב בתרבות פוליטית אסלאמית הרוויה בתפיסות מזימתיות בכלל.

5. **הכחשת השואה (או מיזעורה)** יסוד זה נספח בעיקר מאז הקמת מדינת ישראל והתחיל בתור תודעה מצבית, כלומר אמונות ודעות תלויות זמן ומקום, אך יותר ויותר הוא חודר לתודעת הליבה. יסוד זה נוסף, *עלילות הדם*, לא חדר לתודעת הליבה והוא מצוי בעיקר בתודעה מצבית בארצות בהן יש מיעוט נוצרי-מזרחי, כגון סוריה ולבנון.

4. המשמעויות דלעיל הן חובקות-כל. אולם בצידן פועלת מגמה של השפעת הסביבה הלאומית-תרבותית הספציפית על גורמיה, תכניה ומשקלה של האנטישמיות המוסלמית החדשה. ההסבר נכון במיוחד בפזורה המוסלמית, איזור חדש יחסית בו עולה האנטישמיות הזו כפורחת בשלושים השנים האחרונות, ובעיקר בעשור האחרון. דוגמא טובה לכך היא ההבדלים שבין צרפת לאנגליה, שתיהן ארצות שהמוסלמים שבהן באו בהמוניהם משטח האימפריות לשעבר, בעיקר מאזורים כפריים ונחותים תרבותית, והועסקו – בדור ההורים בעיקר – במלאכות פיזיות, כספקי "צווארון כחול לא מיומן עד חצי מיומן" לכללות מערביות פורחות, שהיו אז מושתתות על "תיעוש מן הדור השני" (תעשיות מכוניות, מכניקה, כימיה, מכרות וכיו"ב). בשתיהן ניצב דור הבנים בפני אתגרי "התיעוש מן הדור השלישי" המושתת על מידע, ידע ותקשורת, וזקוק לבעלי כישורים אחרים (בעיקר אינטלקטואלים), שהצעירים (בעיקר בנים אבל לא הבנות) לא ניחנו בהם די הצורך, בשל אפלייה בבתי ספר, ריכוזי מגורים באזורים נחותים מבחינה תרבותית, אפלייה בגיוס לתעסוקה על רקע אתני-גזעי, וגורמים נוספים. הפועל היוצא של משבר הדור השני היה עליית אסלאם לוחמני, המוחה על קיפוח ואי-צדק ונגד תרבות מערב צבועה. היהודים, כסמל למצליחנות בתרבות זו, הם מושא מתבקש לקנאה ואיבה עוד לפני שנספחת השפעת סכסוך ישראל-ערב. לכאורה, בשתי הארצות אותו מצב, ובעצם – איזה הבדל!

ההקשר האנגלי, בוודאי משנות ה-80 ואילך, עומד על:

א. שיעורי השתתפות גדלים והולכים של מהגרים, בניהם ובנותיהם (ממוצא ארצות חבר-העמים) בייצוג בממשל המקומי, המחוזי והלאומי. דבר זה מתאפשר על רקע מתן אזרחות אוטומטית לנתיני ארצות חבר העמים הבריטי ועניין גובר של המפלגות, כמו גם של ארגונים חברתיים, בגיוס "דם חדש" לשורותיהם.

ב. בה בעת מעידים כל הסקרים כי שיעורי האפלייה (בתעסוקה, שיכון, השכלה) יורדים בהתמדה תודות ליישום וניטור שיטתיים של חקיקת 1980 שבאה על רקע מהומות בין-גזעיות ובין-עדתיות (למשל בבריקסטון). הניטור הוא גם ממשלתי וגם נחלתם של גופים וולונטריים בין-אתניים.

ג. סקר אחר סקר מראה כי מתפשטת התודעה בציבור הבריטי, אפילו בשכבות סוציו-אקונומיות נמוכות, כי יש לגיטימיות לייחוד תרבותי ואתני. וקטור חשוב להפצת תודעה זו הוא פעולה מתמדת בדרגי השטח ע"י ועדות בין-עדתיות שבהן לומדים פעילים לשתף פעולה אלה עם אלה.

ד. הואיל והיחס הבסיסי לדת בבריטניה הוא חיובי, ניתן לנהל מו"מ לגיטימי ורציונלי בזירה הציבורית על מתן ביטוי לאסלאם, שהוא דתם של חלק ניכר ממהגרים מתת-היבשת ההודית ולמצוא פתרונות של "תְּיָהּ והנח לחיות".

על רקע זה מסתבר מדוע לרדיקליזם מוסלמי לסוגיו (אלים ובלתי-אלים) אין כוח משיכה עבור הרוב המכריע של מוסלמים החיים בבריטניה. יש להם אינסוף אפשרויות ביטוי אחרות, וההשכלה מאפשרת להם מוביליות. בני המשפחות של פועלים אנאלפבתיים מגיעים תוך דור למכללות ציבוריות, אם כי לא לאוניברסיטאות העלית (שם בולטים ההינדים שבאו מאזורים היותר מפותחים תרבותית בהודו). לפי דו"ח ממשלתי שנתפרסם בשלהי 2007, שיעור התלמידים העוברים לפחות חמש בחינות GCSE (סוף חינוך יסודי) הוא 58% בכלל האוכלוסייה, שיעור זה בקרב תלמידים ממוצא בנגלאדשי הוא 56%, 65% בקרב תלמידים ממוצא פקיסטני ו-72% בקרב התלמידים ממוצא הודי.

אזרח מוסלמי יכול לבטא את זעמו על מלחמת עיראק, כיבוש אדמה מוסלמית בידי כופרים, במסגרת תנועה פוליטית בריטית רחבה שבה שותפים אנשים בעלי מוטיבציות אחרות – כמקובל בתנועת המונים. כך יכולים הם לבטא בחברות את התנגדותם לאימפריאליזם האמריקני יחד עם גורמי שמאל מתון וקיצוני, ולשאוב מכך תחושות כוח, השפעה ואף גאווה. בדרך זו הם רוכשים בסופו של דבר תחושת שייכות, הפועלת בראש ובראשונה בדרג השכונתי, במפגש פנים אל פנים. אנטישמיות והכחשת שואה עלולות לבדוד את המוסלמי, ולכן אפילו תנועות אסלאמיות נזהרות ממנה בד"כ. עם זאת, סקר של מכון Policy Exchange השמרני מצא באוקטובר 2007 כי ברבע מתוך מאה מסגדים בהם נערכה בדיקה מושמעות דרשות בעלות תוכן אנטישמי (עם או בלי הכחשת שואה), או שיש בהם חומר הסברה אנטישמי (בד"כ ממקור סעודי). חומר הסברה מסוג זה מצוי, בין היתר, במסגד הראשי של לונדון ב-Regent Park. העובדה שכמעט כל האממים הם ילידי פקיסטן רק מגבירה את נטייתם למוטיבים אלה, אותם ספגו בארץ מולדתם.

למרות זאת עדיין בולטת העובדה שרק תנועה רדיקלית אחת, "מפלגת השחרור האסלאמית" (חזב אלתחרי, אשר נוסדה בגדה המערבית בימי השלטון הירדני וכיום מרכזה באנגליה), הפכה את האנטישמיות והכחשת השואה לאבן פינה.

ומה על צרפת?

צרפת מתאפיינת בדרגת ריכוזיות גבוהה, ועל כן, כצפוי, שוררת בה התפיסה שהתושבים שווים, אבל כיחידים, ותפיסה זו מונעת אפליה מתקנת בנוסח הבריטי. רק עתה מתחיל הנשיא סרקוזי בניסיון לשבור דפוס רפובליקני זה, בן מאתיים שנה. העניין הוא שרק אפלייה מתקנת עשויה להוציא ממצוקתה – האמיתית – את האוכלוסייה המוסלמית שבאה לצרפת כפועלים שחורים, אמנם מארצות בשליטה צרפתית-לשעבר, אבל כתושבים ארעיים, אשר רק ב-1973 קיבלו מעמד תושבי קבע ויכלו להביא את משפחותיהם. הם הצטופפו בשיכונים זולים וגדולי מידות בשולי הערים; בתי הספר שם נחשבו נחותים, ואילו מורים צרפתים שעבדו בהם שידרו לתלמידיהם המגרביים – לעיתים אף על רקע גזעי – ציפיות נמוכות (לפחות מן הבנים); הבנות משקיעות הרבה בלימודים, כי אלו מקנים

להן סיכוי להשתחרר בעתיד מאפוטרופסות האב או האח הבכור). אזורים אלה הפכו לקיני פשיעה וסמים, שמשכו אליהם נוער בעל שיעורי נשירה גבוהים מבתי הספר. נוצרה תרבות של עוני בדור שני ושלישי כתוצאה מחוסר השקעות של המדינה במהגרים (שיכון, חינוך, תברואה) – הזנחה שבין השאר תרמה לה העובדה שלמהגרים אין כוח פוליטי (אפילו לא זכות הצבעה לשלטון המוניציפלי). בני מהגרים זכאים בגיל 18 להגיש בקשה לאזרחות, וזו מתאשרת בד"כ אוטומטית, אבל הדבר מחייב יוזמה שלהם, שלפחות במחצית המקרים איננה באה, אם כתוצאה מאדישות ואם מבורות (או, בעשור האחרון, על רקע תחושת ניכור גוברת כלפי צרפת).

זהו, איפוא, רקע לעוינות בלתי נמנעת כלפי המדינה והתרבות השליטות, שבהן ממלאים היהודים – בוודאי לאחר 1945 – תפקיד בולט. הצלחתם המזהירה של יהודים יוצאי המגרב, שהשיגו בדור אחד רמה כלכלית והשכלתית שאחיהם האשכנזים השיגו בשלושה דורות, רק מעצימה את הקנאה ותחושת העוול. ההסבר הניתן לכך: היהודים עושים מניפולציה של השואה כדי להשיג יחס מועדף מהמדינה והתרבות הצרפתיות, שהן צבועות בתכלית ומבקשות לכפר על חטאי משטר וישי. הסבר כזה מאפשר למוסלמים להימלט משאלות קשות: מדוע השקיעו מהגרים יהודים עניים כה הרבה בהשכלת בניהם ואנחנו לא? האם באמת הכל נעוץ באפלייה מטעם המדינה? (עם זאת, ראוי לציין שהיו תופעות של אפלייה מלמעלה: יהודי אלג'יריה שפוננו לצרפת עם מתן העצמאות לארץ זו ב-1962 זכו מיידית לאזרחות צרפתית ולמענקי הסתגלות בדומה לשאר הצרפתים-האירופים, שכן היהודים נהנו במושבה האלג'ירית משיוויון זכויות עוד משנת 1870. מוסלמים שפוננו באותו זמן, ובעיקר ה-Harqis, חיילי מיליציות המשת"פים שנלחמו לצד הצרפתים, הם ובני משפחותיהם, לא רק שלא קיבלו אזרחות כתמורה על שירותיהם אלא שרוכזו באיזורים מפגרים כלכלית במרכז צרפת, נותרו רובם בבערותם ופיתחו במשך הזמן תרבות של עוני (רב-דורי).

האנטישמיות של המהגרים, שלבשה לבוש אסלאמי בדור האחרון, היא אפיק חזק של עוינות וניכור, שעיקרה לא בביטויים האלימים, אלא גם במשפטים קדומים בנאליים. רוב בני הדור המוסלמי השלישי אינם מכירים עוד יהודים באופן אישי, שכן היהודים הספרדים הצליחו לצאת משיכוני העוני בזכות השכלה ושיעורי חסכון גבוהים. אולם בעוד שאצל אבותיהם התקיימו יחסי שכנות סבירים עם היהודים, כאן דווקא היעדר המגע מוליד בדור השלישי עוינות עזה, דיפוזית ו-וירטואלית (תואר-השם האחרון מתייחס במיוחד לנוכחות הטלוויזיונית של יהודים, הן ככוכבי טלוויזיה, לרבות פוליטיקאים, מגישי חדשות ושעשועונים, והן כ"ראשים מדברים", אינטלקטואלים טלוויזיוניים כברנאר אנרי לוי ואלן פינקלקראוט). זוהי גרסה חדשה של תופעת "אנטישמיות ללא יהודים", המוכרת מפולין שלאחר 1945.

מעניין שהיהודים הבולטים ביותר כמושאי קנאה הם דווקא ספרדים, שהצלחתם, אגב, משמשת נושא בצרפת לכיסוי תקשורתי לאו דווקא עוין במגזינים, שבועוני-חדשות ורכילות עילית (לרבות בן-זוגה המסתורי של גרושת הנשיא, איל ההון מישל אטיאס). ככלל, יש הרגשה אותנטית, גם אם לא מוצדקת, שהממשל מגיב ביתר חריפות על הצתת

בתי כנסת (ומעשים אנטישמיים בכלל) מאשר על הצתת מסגדים (ופעולות אסלאמופוביות אחרות). הדבר מסביר את אדישותה של הקהילה המוסלמית לרציחתו האכזרית של אילן חלימי בידי "כנופיית הברברים" המוסלמית ב-2006.

הלבשת מעטה אסלאמי של תחושות קנאה וקיפוח יחסי מעין אלה היא כמעט-טבעית גם מטעם עמוק יותר: אם יש דבר באסלאם כמסורת תרבותית המתקרב ל"מהות" (Wesen) במושגים ההגליאניים של המזרחנות הקלאסית) הריהו תחושה של אידיאל צדק עלי אדמות, ועל כן פגיעה במושגי צדק זה מעוררת מחאה עמוקה במיוחד ומגייסת משאבים ריגושיים עזים (כדברי המזרחן הגרמני Joseph Van Ess).

שורשי מרכזיותו של רעיון הצדק ותיקון העוול (Zulm - ט'לם) נעוצים כבר בקוראן, בעיקר בתקופת מכה (עד 622) בה משמש מוחמד שופר לשכבות הנמוכות. תפיסה זו מילאה מאז ומתמיד תפקיד חשוב בתנועות מהפכניות (בעיקר משיחיות) למלוא אורך ההיסטוריה המוסלמית. ואכן בוא המהדי (משיח) כרוך בהשלמת מלכות הצדק עלי אדמות, הן בסונה והן בשיעה (לאחרונה במהפכה האיראנית ובתנועת חיזבאללה שבסיסה הם "גודדי המדוכאים עלי אדמות" - אלמט'למון פי אלארצ').

אולם בצד זאת יש בה גם יסוד אוניברסלי - כמוטיבציה בקונפליקטים. למשל, חוקרי תורת המשחקים Ernest Fehr ו-Simon Gaechter גילו במשחקים הבנויים על סכסוכי עבודה כי היסוד החומרי-כספי עשוי להיות משני, מצד המועסקים, לעומת התפיסה על הפרת עקרונות של הגינות (fairness), וכי אנשים מוכנים לשלם מחיר נכבד, בהפסד שכר, כדי להאריך שביתה עד לשבירתו של המעסיק הנתפס כלא-הוגן.

ואכן, בבדיקות של "כריית מידע" שנעשו על חומר חינוכי של תנועות אסלאמיות רדיקליות, עולה בשכיחותו טיעון המחאה על אי-צדק לעומת נושאים כמו כבוד (ערצ') ותיקון השפלה, שהסטראוטיפ המצוי רואה בו מוטיבציה מוסלמית או ערבית טיפוסית.

על עוצמתו המהפכנית והאלימה בפוטנציה של מושג אי-הצדק ניתן ללמוד ממחקרים משווים על מהפכות קומוניסטיות במאה העשרים (כגון: Archie Brown, Communism: Its Rise and Fall, 2009), שמצאו כי המוטיבציה המשותפת לכולם היא תחושת אי-צדק מחד גיסא ותאוות נקם מאידך גיסא. לאי-הצדק היו סימוכין ברורים בד"כ בנתונים ברורים ואפילו נתונים לכימות. הוא לא היה בגדר אשלייה.

הדבר המשותף לתנועות "האחים המוסלמים" באנגליה ובצרפת הוא שיש להן אינטרס תנועתי, ולא רק אידיאולוגי, בגיוס תומכיהן להפגנות המונים נגד ישראל בעת מבצעים צבאיים של זו האחרונה. בהפגנות אלה ניכרת נימה אנטישמית חבויה או גלויה (ראה למשל פואד עלוי, סגן נשיא UOIF בזמן "עופרת יצוקה": "לא יתכן שלום במזה"ת כל עוד קיים הפרויקט הציוני, שהרי הוא מושתת על שלילת קיומה של פלסטין"). הפגנות אלה מאפשרות לתנועות הפגנת כוח וגיוס חברים לאידיאל הקומוניסטי שלהן, תוך מניפולציה של רגשות זעם למראה תמונות הזוועה בטלוויזיה. אולם חשוב מזה, הן מאפשרות לתנועות להרחיב את שיתוף הפעולה עם השמאל הדוגל ב"עולם השלישי", המצטרף להפגנות.

משקיף בריטי חד-עין, Frank Furedi, טוען כי הפגנות מוסלמיות אלה מגבירות את חיותה של האנטישמיות באגפים השמאלי-קיצוני והימני-קיצוני של החברה הכללית. שני אגפים אלה מוצאים בהן מסתור וצידוק לירידה לרחוב בשם האנטי-ציונות (משמאל) והאנטישמיות הגזענית (מימין). שכן אם המוסלמים זועמים על מה שמעוללים לאחיהם במזה"ת, מדוע לא נפגין אהדה להם ושנאה למדכאיהם? כך יכול אפילו ימין עוין למהגרים בשתי הארצות להפיץ מחדש את האנטישמיות שלו, שנחשבה כמעט מוקצה מחמת מיאוס. צמצום תחום פעולתה של האנטישמיות המוסלמית במערב אירופה עשוי, איפוא, לפגוע גם באנטישמיות מסורתית של ימין ושמאל.

פרק ד': המלצות

המלצה מס' 1:

"צריך לדעת לבחור את זירת המאבק". גם אם הקו המתבקש הוא התקפי, עדיין צריך לבחור בתבונה את זירת המאבק על מנת שלא לפזר כוחות. **הקשר בין אנטישמיות למלחמה בטרור מבית מדרשו של הנשיא בוש איננו מובהק. ראוי להתרכז באנטישמיות שהווקטור שלה הוא דווקא "האחים המוסלמים"** ודומיהם מקרב קנאי האסלאם ושלוחותיהם בקרב הממסד השלטוני הסוני, **וכמו כן שני משטרים, האיראני והסעודי, יצרני תודעת אנטישמיות – ובשום פנים לא בזו של אלקאעדה.**

הזיקה להכחשת השואה (או למינימליזציה שלה) עלתה לבולטות באנטישמיות הבנאלית של "האחים" ובעלי בריתם (כגון העלמאא הצעירים באלאזהר, אחמדינג'אד ו"מפלגת השחרור האסלאמית") רק בזמן האחרון. זו אינה תולדה הכרחית, אבל במובן מה זהו פצע שפוצעת האנטישמיות המוסלמית את עצמה (self-inflicted wound) – ויש לנצל אותו, על אחת כמה וכמה כשהמדובר בהצדקת השואה. באותה מידה יש לנצל את הברית האופורטוניסטית של קנאים מסוגו של טארק רמדאן עם השמאל המתנגד לגלובליזציה ואת איבתו לאינטלקטואלים היהודים הליברלים (אלן פינקלקראוט, אנדרה גלוקסמן, אלכסנדר אדלר וכו'), באופן זה ניתן לתרום לבידודה ולהכפשתה של תופעת שנאת היהודים המוסלמית. טארק רמדאן, הנתון למתקפה עזה בעת האחרונה, אכן נסוג בו (בראיון ל-Le Point 4/6/09) מגילויים אנטישמיים בוטים והמיר אותם בניסוחים מעורפלים יותר.

מקום לעצמה קובעת תופעת החמא"ס (ר' המלצה מס' 2 להלן), אבל כללית יש בסיס משותף למתקפת נגד מצד יהודים ובעלי בריתם בהיקף עולמי. אולם עם כל הצורך בתיאום, **עיקר הפעולה שמחויץ למזה"ת** (כלומר בעיקר במערב אירופה, שהיא זירה קשה ומסוכנת) **חייב להיעשות במסגרתה של כל מדינה ומדינה ועל פי תנאיה.** אין נוסחה כוללת, אפילו לא למערב אירופה.

המלצה מס' 2:

היריב העיקרי הוא היצרן (אם כי לא המפיץ) האינטנסיבי ביותר של תעמולה לשנאת יהודים כיום, כלומר תנועת החמא"ס ושלוחות אחרות של "האחים המוסלמים", בין באזורנו ובין במערב אירופה (UOIF, BMA וכו'). בארצות מסוימות – סעודיה, וכן מצרים, אלג'יריה ומרוקו) – ניכרת חדירה של תפיסות "האחים" (בעיקר) גם לתוך הממסד השלטוני והתרבותי. תנועות אלה הפכו את השמדת ישראל למצווה מוסלמית בסיסית, שהיא גם גמול הוגן לפשעי היהדות כנגד האסלאם במהלך ההיסטוריה. (לדעת חלק מהוגי חמא"ס, השואה הייתה בבחינת "תשלום ראשון" על חשבון היסטורי זה). חפיפה מהותנית

זו, שנועדה להקנות תחושה דטרמיניסטית של ניצחון שסופו בהכרח לבוא, מבצעת **תיאולוגיזציה עמוקה של הסכסוך הישראלי-ערבי ושל העוינות המוסלמית הכרוכה בו**, אשר נעה, לפחות בתנועת החמא"ס, אל מעבר לרף, הגבוה כשלעצמו, שקבעו איראן בעלת התודעה המהפכנית וערב הסעודית חדורת הפוריטניות הוואאבית, העויינת לדתות המונותיאיסטיות המתחרות באסלאם, קל וחומר ש"פלסטין" נתפסת יותר ויותר כ"ארץ הקודש" וכהקדש שאי-אפשר לוותר עליו. אמנם היו ניסיונות קודמים לתיאולוגיזציה מעין זו (למשל ע"י אלאזהר ב-1968), אך מעולם לא בהיקף ובאינטנסיביות כאלה. יתר על כן, חמא"ס הפך בזכות שתי האינתיפאדות לדגם חיקוי לכלל התנועות הסוניות בעולם, ומתאבדיו הפכו לסמל ומופת. הדבר אמור גם לגבי חוגים פאן-ערביים שאינם דתיים, כמו חלק מצופי רשת "אלג'זירה" או חסידיו של ההוגה הנאצריסטי מחמד חסניין היכל, המרוכזים סביב הירחון **"ג'האת נט'ר וכתוב"**. קלטות של דרשני חמא"ס ושל מתאבדים ערב פיגועיהם נפוצות ברחבי עולם האסלאם והפזורה ונושאות את בשורת איבת הנצח ליהודים וליהדות. נושא הצדקת השואה, שהוא חידוש – לגבי המחנה הפלסטיני – מבית מדרשו של חמא"ס, מונחל בין השאר בדרך זו ברחבי העולם הסוני. רעיון הצדקת השואה הופיע במצרים הנאצריסטית, אך גווע שם בשנות ה-70, עד שהוחייה בעשור האחרון על ידי חמא"ס.

לנושאים אלה יש חיות רגשית מיוחדת בקרב שלוש מאות הקאדרים של חמא"ס שלפי ממצאי מחקר במתודה של "ביוגרפיה קבוצתית", שני שלישים מהם הם ממוצא של פליטים, ושני שלישים (לא בהכרח זהים) הם ממשפחות של כלי קודש, ושיעור דומה הם כפריים (מגזר מסורתי). על כן יש להניח שזהו גורם פעיל, אינטגרלי ובעל תוחלת קיום.

בנפרד מן המאבק הפוליטי בחמא"ס, ראוי אפוא לטפל בו אף במישור התרבותי-אידיאולוגי, כגורם מרעיל בארות ברחבי עולם האסלאם – להוקיעו באורח ממוסמך ולבודדו מחוגים ליברליים במערב הנוטים לשגות באשליות לגבי מתיונותו. אמנם ברור שגילויי נסיגה לא-טקטיים ובלתי-אופורטוניסטיים מן הגישה הנוכחית ייתכנו בעתיד כלשהו אפילו בחוגי חמא"ס, ויש להיות ערני וקשוב לכך. מהות זו לא בהכרח תימשך לנצח נצחים, אולם למרבה הצער, ובוודאי במשך חייהם של הקאדרים הדומיננטיים בחמא"ס, שהם כאמור פליטים ובני פליטים, הדבר אינו נראה לעין.

המלצה מס' 3:

מתקפה מושכלת וארוכת-טווח חייבת להיות מושתתת על מידע רציני, שיטתי, לא אנקדוטלי, לא-סנסציוני ובעיקר בלתי מהותני (בשונה מגישתה של בת-יאור, מחברת הספר "דימה – יהודים ונוצרים תחת שלטון האסלאם", ודומיה). רק למתקפה מעין זו תהא אמינות ועמידות. היא חייבת להתבסס על ניטור שיטתי של מקורות מידע מגוונים (בעיקר כתובים אבל גם אור-קוליים) בנוסח מה שעושה יפה ארגון MEMRI. דוגמא נאה היא ספרם של M. Litvak & E. Webman, *From Empathy to Denial*, Columbia UP 2009,

המטפל בהכחשת השואה בעולם הערבי. רצוי מאוד להכניס שיטות מחקר תוכן כמותי וממוחשב, כדוגמת "כריית מידע" (Opinion Mining) המאפשרות בדיקה של מגמות לאורך זמן ולעקוב אחר עלייתן וירידתן של תימות בארצות ובתנועות שונות, ובאורח השוואתי.

המלצה מס' 4:

ספק אם יש ערך לדיאלוגים עם האסלאם; יש טעם של ממש רק בניהול "דיאלוג בין מאמינים" (או דיאלוג בין שומרי מצוות), ולא בין מסורתיים או מעמידי פנים שאינם שומרי מצוות של ממש. "דיאלוג של מאמינים", כמו בין גורמים מיסטיים (צופים-קבליסטיים) נהנה מבסיס אמוני משותף. הוא הדין בדיאלוג בין גורמים הלכתיים-שרעיים, בעיקר סביב שאלות רגישות כגון מעמד האישה והאחר.

ייתכן שדיאלוג של ממש עשוי להתפתח באמצעות אתר האינטרנט של "יד ושם" בערבית שנחנך בינואר 2008. האתר בפרסית כבר הביא לאלפי פניות (שליש מהן מאיראן), הראויות למחקר ולתגובה.

המלצה מס' 5:

יש להשקיע מאמץ בשירוש סטראוטיפים שיש ליהודים לגבי מוסלמים; ערך חינוכי כמו גם יחצ"ני. מי ששירש סטראוטיפים בקהלו שלו לגבי המוסלמים יכול לבוא בידיים נקיות למאבק בלתי-מתפשר באנטישמיות מוסלמית. במאבק מעין זה השגיאה (שהרבה פעמים היא שגיאה אופורטוניסטית ותו לא) של הכחשת השואה בידי שונאי היהודים – חייבת להיות מנוצלת, באשר, כמאמר הפתגם, "במלחמה כמו במלחמה". הוא הדין בדמותו הנלעגת והמפחידה של פופוליסט כאחמדינג'אד המנופף בנשק הגרעיני, גם אם ספק שהוא המחליט בנושאי גרעין או שדבריו מבטאים נכונה את המוטיבציה של המחליטים האמיתיים (ובראשם ח'מנאי).

כאן אנו מגיעים לנושא פרדוקסלי משהו. "והיה מחנך טהור" הוא לא רק ציווי מוסרי נאה, אלא גם כלל מועיל בהתנהלות במלחמה עד חורמה. חשוב מאוד לבער גילויי גזענות ואטימות תרבותית בקהלנו. לא רק כדי שנוכל להפגין "ידיים נקיות" (pate blanche) בפני דעת הקהל העולמית אלא גם כדי שנבין לאשורה, ובהיקף הנכון והלא-מופרז, את סכנת האנטישמיות. חיונית היא הבנת המציאות החברתית-כלכלית האמפירית, שממנה לא אחת נובעת האנטישמיות. חשוב גם לגלות תמיכה ב"העדפה מתקנת" למיעוטים מוסלמיים במערב, משום שזו עשויה לטווח בינוני וארוך להפחית עוינות ליהודים. ראוי להימנע מגוזמאות מנופחות סביב כל אקט לא-בדוק עד הסוף (כמו המקרים של מיתומאנים/יות שבדו מלבם התעללות אנטישמית). הדבר יחסוך לנו שחיקה באמון כלפי טענות על אקטים אנטישמיים של ממש.

וחשוב מזה: פיתוח אמפאתיה למצבם של מוסלמים המוכתמים כקבוצה, בעיקר על רקע תפיסות היסטוריות ומעין-היסטוריוסופיות של "מאבק ציביליזציות". זהו אקט המסייע לראיית המציאות כהווייתה (שבה אין "מאבק ציביליזציוני אפילו לא אחרי פיגועי 9/11/2001), אבל גם אמצעי חינוכי ותרפויטי ליצירת בשלות חברתית בקהלנו. דווקא בשם בשלות אמפאתית כזו אפשר להיערך למאבק הקשה והממושך באנטישמיות המוסלמית האידיאולוגית והבנאלית מן הזן של "האחים המוסלמים", שהם מיעוט (אך מיעוט מסוכן) בציבור המוסלמי.

אמצעי חינוכי מועיל הן תוכניות קומדיה טלוויזיוניות כגון (בארה"ב) "Sleeper Cell" העוסקת בחשד שכל המוסלמים האמריקנים הם "home grown terrorists", ובמרכזה סוכן FBI שחור החודר לתא רדום שבראשו עומד קיצוני מוסלמי. הסביבה המוסלמית בה הוא פועל היא נורמלית ואמריקנית. ברוח דומה נכתבה ובווימה אפיזודה בסדרת ה-Simpsons (שהופקה ע"י חברת Fox), בה הופיע מוסלמי בשם באשיר הסובל מאפלייה וממשפטים קדומים בעיר הקטנה בה גרים גיבורי הסדרה, ואשר אליה עבר באחרונה. גיבור הסדרה, הומר סימפסון, חושד בבאשיר - ללא כל יסוד - שהוא מעורב בקשר טרוריסטי, אולם בנו מגן על באשיר מפני המתעללים בו ומוציא את צדקתו לאור.

דוגמא טובה עוד יותר היא הסיטקום הקנדי "Little Mosque in the Prairie" על עולמו המגוון של מסגד באיזור כפרי בקנדה. סדרה זו זכתה להפצה גם בצרפת, פינלנד וטורקיה ומצטיינת באיפיון אנושי ואמפאתי. בקולנוע בולטים ביכולתם האמפאתית סרטיו של היוצר הצרפתי (יליד תוניסיה) "L'Esquive" (2001); "La Faute a Voltaire" (2001); "Abdelatif Kechiche" (2003) (ו-2007) "Le Grain et le Mulet" המתארים בלי כחל ושרק את חייהם של מהגרים ממוצא צפון-אפריקני. בנושא רגיש עוד יותר, האשמות חסרות-בסיס באנטישמיות בפי מיתומאנים, עוסק הסרט "La Fille du RER" (2009), אנדרה טשינה) המבוסס על מקרה אמיתי. חשוב שבעיקר פעילים יהודים בנושאי המאבק באנטישמיות יראו סדרות וסרטים אלה.

כהערה אישית אוסיף, כי הממצא המדאיג ביותר אינו נוגע לתכנים הספציפיים של האנטישמיות המוסלמית, אלא לבנאליזציה של דימויים אנטי-יהודיים בקרב נוער מוסלמי באירופה (ואולי גם באוסטרליה). מחקריהם של F. Khosrohavar ו-D. Joly שנערכו ב-5-2004 בקרב צעירים מוסלמים באנגליה ובצרפת בשיטה של ראיונות עומק, ביקשו לעמוד על עולם מושגיהם של הנשאלים. נושא היחס ליהודים היה מלכתחילה משני בעיני החוקרים. להפתעתם גילו כמעט אובססיה עם היהודים (לאו דווקא ישראל) שהואשמו כסיבה מרכזית לצרות מהן סובלים יוצאי פקיסטן והמגרב בארצות אלה, וזאת בתחומים שונים ומשונים כגון; המחסור בעובדי רווחה ושיכונים איכותיים בפרברי העוני, אי-השוויון בהכנסות ("את הכל גונבים הרוטשילדים") וכיו"ב.

המסקנה היא כי בארצות המערב (כולל אוסטרליה), היעד העיקרי לפעולת הלוחמים באנטישמיות צריך להיות דווקא חברת הרוב ובעיקר מעצבי דעת הקהל, שיש לשכנעם בצורך להבהיר כי אנטישמיות וסעפוטיה (כגון הכחשת שואה) הן מחוץ לתחום המותר לכל בני תרבות.

מאבק חינוכי-תקשורתי חשוב לא פחות, אולי אף יותר, מאיסורים על פי חוק.

